

HOPPÁL MIHÁLY

★

IPOLYI ARNOLD

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

ORTUTAY GYULA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

SZALAI SÁNDORNÉ

507917

HOPPÁL MIHÁLY

IPOLYI ARNOLD

**MTA
KIK**

AKADÉMIAI KIADÓ

BUDAPEST, 1980

614649

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

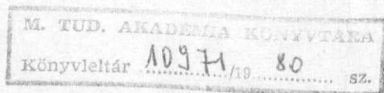
ISBN 963 05 1980 1 az összkiadás száma

ISBN 963 05 1976 3 a kötet száma

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1980

Hoppál Mihály

Printed in Hungary

TARTALOM

Bevezető	7
Ifjúi évek	17
Vidéki szolgálat és a tudományos munka kezdete	29
A Magyar Mythologia és fogadtatása	38
A zohori évek vége	101
Törökszentmiklós és Konstantinápoly	115
Az egri kanonok	139
Pesti évek	146
Besztercebányai munkássága	164
Ipolyi öröksége	197
Bibliográfia	217

BEVEZETŐ

„A magyar néprajz tudományának is van egy cáfolatlan legendája” — így kezdte Ortutay Gyula megemlékezését a *Magyar Mythologia* írójáról. A legenda pedig arról szól, hogy Ipolyi Arnold „elkeseredvén az őt ért méltatlan támadásokon, összeszedte kis példányszámú könyvének meglelhető darabjait, s művét elégette. S bár később is nagynevű tudósaink közé tartozott mint történész, művészettörténész és archeológus, a magyar ősvallás, a magyar mitológia kérdésétől elfordult, s művé-

ről hallani sem akart többé. A tűz lobogását egy elkeseredett szív is szította volna, s a tűzben elhamvadt a magyar ősvallás kutatásának reménye és lehetősége jó ideig.”

Ezt a legendát ma már igen nehéz lenne teljes bizonyossággal megcáfolni. Bár elég nehéz elképzelni egy tudós férfiúról, aki ráadásul fél évtized kemény munkáját fektette könyve megírásába, hogy azt megsemmisíteni akarta volna. Nem említi ezt a tényt a későbbi váradi püspök életének hű krónikása, Pór Antal sem, pedig ez a könyv mindmáig a legteljesebb Ipolyi-életrajz.

Az életrajzírónak — különösen, ha egy évszázad távlatából tekint

vissza hősére — csak két választása lehet: vagy továbbszövi a legendát s akaratán kívül is újakat teremtet azáltal, hogy továbbadja, átírja a régieket, vagy pedig lerombolja a legendák légvárait. Mindkettő hálás feladat. Hogy mégis inkább a második utat választjuk ez alkalommal, ennek két oka van: a történeti távolság, az a három-négy emberöltő, ami elválaszt minket — más szavakkal a lehetőség arra, hogy a tényeket helyesen lássuk és láttassuk.

Erősen valószínű, hogy a legendateremtő és ápoló Zajti Ferenc a forrás, amikor előszót írt a nagy mű második kiadásához 1929-ben, ahol azt mondja, hogy az „önér-

zetes Ipolyi összeszedette *Mythologiája* példányait és elégette azokat". Ezzel szemben viszont Ipolyinak egyik, 1857. április 19-én kelt, testvéröccséhez írt levelében ezt találjuk három évvel a mű megjelenése után: „*Mythologiamat* meg lehet szerezni mindenütt, de különösen a kiadónál, Heckenastnál Pesten, ki azt ára beküldésére a postán bérmentesen küldi, csak hogy biz azt mint tudod jól drága 8 pft, ha bár nekem, mint szinte tudod, mi hasznom sem volt belőle és csak a kiadó nyerészkedik... Ha nekem volnának példányaim én bizony a legnagyobb szerencsémnek tartanám vele nem az árvai könyvtárnak,

de egyenesen Szontágh Ő nagyságának kedvesedni... Heckenastnak sem lesz már sok példánya a mythológiából. Mint tudod *Mythologiám* egy második kiadásban fog megjelenni a Szt. István Társulattól kiadva; de ezen kiadás csak esztendőre fog kezdődni és több éven át füzetekben fog megjelenni vagy 4000 példányban a társulat 4000 tagja számára; de majd szerzek ezekből számodra is."

Visszatérve az életrajzi legendák szerzőihez, tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy Pór Antal tollát kényszerűen vezette a tanítványi hűség, és a korszak alázatosan magasztaló, a mai fülnek feleslegesen dagályos stílusa — noha a ténye-

ket, az életrajzi adatokat kitűnően összegyűjtve megtalálhatjuk az ő munkájában. S még egy mentegető szó az életrajzíró előd érdekében: a nagyváradi püspök életrajza azokban a napokban készült el, amikor a jeles férfiú az életpálya csúcsára ért. Ma azt mondanánk, sikeres ember volt, nemcsak tudósi, de politikai értelemben véve is, s végül az egyházi hierarchiában betöltött szerepe miatt meg éppen-hogy azok közé tartozott, akit csak hódolat illetett, nem bírálát.

A legendáknak megvan az a jól ismert tulajdonsága, hogy mindig torzítják a valóságot. Ugyanez vonatkozik az ellenlegendákra is! Néhány évtizeddel ezelőtt az ak-

kori kultúrpolitika a tényt, hogy
Ipolyi pap, sőt főpap volt, úgy
értékelte, hogy munkásságának
nincs helye „haladó hagyomá-
nyaink” körében. Neve — hogy
néprajzi szakkifejezést használ-
junk — tabuként élt a folkloristák
körében, vagyis idézni legfeljebb
negatív értelemben lehetett, mint
a délibábos mitológiakutatás jel-
legzetes alakját. Érdemes itt meg-
jegyezni, hogy az ilyen „elhallga-
tás” sohasem valami nyílt parancs
hatására jön létre, hanem inkább
egyfajta hallgatólagos egyetértés
eredményeként, felerősítve pedig
mint tudományos közvélemény.
Pedig a „jeles férfiú” megítélésé-
nek alapja nem társadalmi pozí-

ciója kell legyen, hanem az a munka, amit végzett, az hogy mit tett, az hogy mit tett le a nemzet asztalára.

Életútjából és munkásságából látni fogjuk, hogy szemléletét, a nemzeti haladás érdekében tett erőfeszítéseit egyáltalán nem torzította el az a tény, hogy a klérus felső köreihez tartozott. Nem volt reakciós, s száz év múltán méltatlan volna szemére vetni azt, hogy a választott ideológiához hűséges volt, hiszen ez főpapi állásával járt együtt. Emberi megbecsülésünket se érdemelné meg ez esetben. Pór Antal alig idézte Ipolyi szavait, pedig mint sokat író tudósnek, lett volna miből válo-

gatnia. Úgy véljük, hogy helyesebb valakit abból megítélni, amit hátrahagyott, amit elvégzett, vagyis írásait, mondatait megismerni és mérlegre tenni. Ezért is idézzük majd gyakran az ő gondolatait, hogy ezáltal némiképpen a kort is felidézzük, amelyben ezek a gondolatok megfogalmazást nyertek. Sokszor úgy éreztük, még ma is időszerűek Ipolyi figyelmeztetései, feladat-kijelölései. — Ítéld meg az olvasó saját maga.

S végül még egy utolsó magyarázat- és mentegetődzésféle. Ipolyinak csak „kisebb munkái” öt kötetben láttak napvilágot. Tanulmányai sokszor az első jelentős összegezései egy-egy kutatási terü-

letnek — például középkori szobrászatunkról, vagy az ipartörténetről szóló —, mégis mindmáig legnagyobb hatású műve az ifjúkorban írt mitológiai összefoglalása. Mivel e sorok írójához, a szakmai hozzáértést és elfogultságot tekintve, ez a téma áll legközelebb, némiképpen részletesebben foglalkozik majd a magyar népi hitvilág mindmáig legteljesebb összefoglalásának elemzésével.

Legenda annyit tesz: olvasandó. Egy életsorsot végigolvasni mindig tanulságos, különösen, ha az munkával volt megszentelve. Ipolyi élete tevékeny, munkás élet volt — így kell szemlélni, így kell a legendát olvasni.

IFJÚI ÉVEK

Ipolyi Arnold 1823. október 18-án született Ipolykeszin, Hont megyében. A család német eredetű, neve is mutatja: Stummer. Attól a Stummer Györgytől származott, aki a füleki várban volt hadnagy Koháry István kapitánysága alatt, és vitézségeért 1741-ben Mária Teréziától kapott nemességet. A család egy rövid évszázad alatt teljesen meggyökeresedett, és szoros házassági kapcsolatok révén összefonódott a felvidéki magyar dzsentri családokkal.

Apja Ipolyi Ferenc főszolgabíró, anyja Szmrecsányi Arzénia, annak a híres Szmrecsányi családnak a leánya, amely őseit az 1200-as évekig vitte vissza.

Ipolyi Arnold a család legidősebb gyermeke, jó eszű és testileg is szépen fejlett gyermek volt, ezért szülei katonának szánták, de már tizenkét éves korában kialakult komoly történeti érdeklődése, s tanárai hatására erős vonzalma a papi pálya iránt, s ezért szülei nem ellenezték választását. Előbb a pozsonyi Emericanumban, majd a nagyszombati liceumban hallgatta a bölcsészeti tanfolyamot, mai fogalmaink szerint a középiskolát. Tanárai közül a magyar

nyelv és irodalom tanára, valamint a történelem tanára volt az ifjú szellemi fejlődésére nagy hatással.

Mint jeles tanuló Bécsbe, a Pázmáneumba került. A bécsi egyetem légköre, a gazdag könyvtárak, múzeumok és képtárak kitűnő lehetőséget adtak az ifjú papnövendék műveltségének szélesítésére. Életrajzírói feljegyezték, hogy bécsi tanulmányai során megszerezte — a kitűnő bécsi könyvkereskedők révén — a korabeli legjobb diplomatikai és paleográfiai műveket. Ezek a művek indították a mélyebb történeti vizsgálatok felé. A Pázmány Péter alapította bécsi intézet, minden

aulikussága ellenére a XIX. század 40-es éveinek elején a magyar irodalom gyakorló iskolájának számított. Itt írta első irodalmi zsen-géit Ipolyi Arnold is *Vallás és művészet* címmel, valamint egy másik esszét, amely témájában már előlegezi a későbbi nagy művet, a magyar mitológiát. Ez a filológiai szárnypróbálgatás már azt a kérdést feszegette, hogy vajon mi lehetett a magyarok ősi hite — *A magyarok ősvallása* címen. Az ifjú ekkor még csak huszonegy éves.

A fiatal lelkész házitanítóságot, nevelősködést vállal báró Mednyánszky Alajos családjánál. 1845-ben került a gazdag családhoz,

ahol nagyszerű könyvtárat talált. A bárói család hatalmas levél- és oklevélgyűjteménye csak tovább mélyítették a fiatalember érdeklődését a régmúlt, és a magyar történelem iránt. Azonkívül tudni kell, mint azt maga Ipolyi írta 1854-ben *Báró Mednyánszky Alajos emlékezete* című beszédében, hogy a tevékeny főúr „egyenlő sikerrel fáradozott a magyar történelem mélyebb kútfői vizsgálatában, valamint az ebből vett eredmény összeállításában, a történet népszerűsítésében, s annak költői feldolgozásában; nem kevesebb szerencsével jelent meg az ethnographia és statistica, geographia és archeológia terén”.

Mednyánszky báró végigutazta a Nyitra és a Vág völgyét, s utazását leírta *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn* című, 1825-ben megjelent munkájában. Ez a könyv nemcsak a vadregényes tájak, várak képeit — egy kitűnő bécsi rézmetsző munkái — és leírását tartalmazta, hanem mai folklorisztikai fogalmaink szerint az első helytörténeti mondagyűjteményünk is, s mindenképpen az a szlovák népköltészet története szempontjából. A báró összegyűjtötte, lejegyezte a népi elbeszéléseket. Mint Ipolyi írta róla: „Nemcsak a hazai történet írója s bűvára volt, de nemzeti őshagyományaink, történeti regéink s mondáink

valódi művészi ihletű regélője is, ő ki magas szelleme varázsvesszejével azokat új életre költé, a feledett nemzeti emlékezet s néphit homályos szálait összeszövé; a nép fiai s leányai ajkain szállongó mondákat, a romok alatt feledékenységben lézengő regéket, a családok atyáról fiúra öröklött szóhagyományait összeszedve, s ismét bájos tündéri leplökbe öltöztetve a nemzetnek visszaadni s fenntartani igyekezett.”

Ez a munka több, korábban már folyóiratokban megjelent elbeszélésével kibővítve 1829-ben újra megjelent, ismét német nyelven — *Erzählungen, Sagen und Legenden*

aus der Vorzeit Ungarns címmel —, majd 1832-ben magyarul is.

A fentiekről azért szoltunk némiképpen részletesebben, mert a fiatal Ipolyi fejlődésére ezek a munkák nagy hatással voltak. Két kéziratról is megemlékezik, amelyeket megismert és felhasznált *Mythologiájának* elkészítésekor. Az egyik *Rokos-völgyi népszokások, előítéletek, babonák, regék* — mintegy 92 darab —, a másik pedig a magyar közmondások „betűsor szerinti gyűjteménye magyarázatokkal”.

A nemzetiségek megértését, szeretetét és kultúrájának tiszteletét a fiatal pap tehát már itt megismerte. Nem véletlen, hogy későbbi mun-

kássága során mindig is mentes maradt az elvakult nacionalizmus minden vonásától. Jellemző nézeteire a következő idézet is — szintén Mednyánszky emlékére mondott beszédéből, 1854-ből: „De a magyarság és a nemzetiség iránti érdemeit fontolgatók, itt még meg nem állapodhatunk, ha még nem feledtük, hogy félszázados küzdelmekbe telt annak a lenézés, félreértés, irigység és gáncsok, meg az egykedvűség elleni megóvása; nem fogjuk feledhetni azon lelkeseket sem, kik érte a küzd-
térre vitézül kiléptek. Báró Mednyánszky, korában az elsők egyike volt, ki mindenkor hatályosan emelt szót a magyarság terjeszté-

sét rágalmazva megtámadók s gát-
lók ellen.”

A nevelősködéssel eltöltött esztendő (1845–47), melyek során a fiatal Mednyánszky Dénes bölcsészeti tanulmányait vezette Ipolyi, igen hasznosak voltak a felszentelésre váró fiatal katolikus pap számára. Lehetősége nyílt tudásának elmélyítésére, egyrészt a gazdag házikönyvtár, másrészt pedig a sűrű hazai és németországi utazások alkalmával, amelyeket tanítványával együtt tett meg.

1847 júniusában szentelték fel, s ez egyúttal azt is jelentette, hogy elhagyta eddigi pártfogóit, egy másik tekintélyes főnemesi család hívta meg gyermekei tanítójául.

A konzervatív Pálffy Lipót Nándor gróf stomfai várkastélyába, ahol az ifjabb Lipót gróf mentora és jó barátja lett, akire Ipolyi történelem- és nemzetünk régi szokásainak szeretete nagy hatást gyakorolt.

Néhány hónap múlva a Stomfához közel eső Zohorra nevezték ki plébánosnak, mert ennek adományozási joga a Pálffyakat illette. Ipolyi kénytelen volt elfogadni a jó jövedelmű plébániát, mert időközben apja hirtelen meghalt, és a nagy család a vagyoni csőd szélén állt — hiszen Ipolyi két fivére, Gyula és György, mint a szabadságharc volt honvédei, munkát sehol sem vállalhattak, két leány-

testvére pedig még nevelésre szorult. Lajos nevű testvére pedig, mivel az 1848-as forradalom és szabadságharc idején Békés vidékének volt kormánybiztosa, Törökországba menekült, mert előbb halálra, majd „kegyelemből” tizennyolc évi fogházra ítélték.

Ipolyi, mint látjuk, származását, neveltetését és barátait tekintve császárhű és németbarát, de a családi kapcsolatok és olvasmányai hatására a nemzeti hagyományok ápolásának gondolata is megértette, sőt a negyvenes évek végén a Kisfaludy Társaság felhívására meginduló népköltési gyűjtőtevékenységnek maga is egyik munkása lesz.

VIDÉKI SZOLGÁLAT
ÉS A TUDOMÁNYOS MUNKA
KEZDETE

Jellemző mozzanat 1849-ben Ipolyi Arnold papi szolgálatának mindjárt az elején, hogy kolera-járvány sújtotta községében, a Pozsony megyei Zohoron, sorra látogatta betegeit, s anyanyelvükön szólott hozzájuk. A beteglátogatás abban az időben nem volt veszélytelen, hiszen két elődjét is éppen ez a halálos kórság ragadta el. Életrajzírója feljegyezte, hogy prédikációit eleinte csak szótár és Gyula öccsének segítségével tudta elkészíteni, de később már igen jól bírta a falubeli lakosság

többségének anyanyelvét, s rendszeresen szlovákul prédikált. Háza nyitva állt az egyszerű emberek előtt, közvetlen volt és barátságos, ami meglehetősen szokatlan volt az akkori körülmények között. A korabeli feljegyzések szerint ez a viselkedés fel is tűnt egy régi-módi szolgabírónak a fiatal plébánosnál tett egyik látogatása-kor.

Az ifjú lelkipásztor szigorúan pontos volt a szolgálatot illetően, s ezért kezdetben a hivatali gondok elvonták a rendszeres tudományos munkától. A falu lakóinak viszonylagos gazdagsága azonban hamarosan biztos megélhetést nyújtott az általa eltartott — de

fáradhatatlan édesanyja által irányított — nagy család számára.

A zohori plébánián eltöltött csendes évek jelentik Ipolyi tudományos érdeklődésének és munkálkodásának igazi megindulását és elmélyülését. Mint tudjuk — hiszen ő maga leírta első könyvének előszavában — a magyar nép ősvallása iránti érdeklődése 1844-től datálódik. Még tanuló volt midőn „egy magyar nyelvgyakorló iskolai társulat zárt körében” ősvallásunk kérdéseiről értekezett. Két évvel később jelent meg a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* Erdélyi János szerkesztette első kötete, s még ugyanebben az esztendőben,

1846-ban a Kisfaludy Társaság pályázati felhívása a magyar mitológia megírására. Ipolyi ekkor huszonhárom éves, de már akkor, első stúdiumainak kezdetén, meg volt győződve a kérdés tisztázásának szükségéről: „... azontúl is folytatott történet és különösen hazai történet-kútfői választott szaktanulmányaim közt, a tárgy (*mármint a mitológia* — H. M.) figyelmem el nem kerülte, sőt már ekkor nevezeteseb nyomokat folytonosan ki- és egybe-jegyezgettem volt...”

A Zohoron töltött évtized első felére esik tehát az a személyes néprajzi gyűjtőmunka és levelezés, amelynek adatai „*röviden*

gy. = gyűjteményem” kezdőbetűvel jelezve bekerültek mitológiai könyvébe.

Lényegében az ötvenes évek elejére elkészült az a hatalmas jegyzetanyag, amelyre a *Magyar Mythologia* impozáns épületét alapozta, s amely még bírálói tiszteletét is kivívta. Megjelennek első dolgozatai. 1851-ben küldte el Toldy Ferencnek a nagy mű két fejezetét. Ezek hamarosan meg is jelentek az Új Magyar Múzeum hasábjain 1851-ben *Tündérek a magyar ősvallásban* és 1852-ben *Papok a pogány magyaroknál* címmel. Toldy elismerő szavai valószínűleg nagy biztatást és erőt adtak az ifjú szerzőnek.

Ugyanebben az évfolyamban megjelenik első tisztán történeti tárgyú tanulmánya, az *Adalékok a zsitvatoroki béke történetéhez* című. Mint később annyiszor, szűkebb pátriájának történeti nevezetességeit ismerteti nagy szeretettel, s kissé bonyolult, a magyartól eltérő mondatszerkezettel. Álljon itt stílusát megismerendő néhány mondat: „Komárom vármegye keleti vég szélén, a Dunába ömlő Zsitva bal partján szemlélhető egy néhány földműves lakából álló kis telep, szemben vele Almás márványdús, és Neszmély híres borágával koszorúzott hegyei és kies tájékával; közöttük a Duna árjai keletet és nyugatot összekötő

világútján naponként százak haladnak el a hely alatt, de köztök alig van, ki annak nevét említené. A nép ajkán is habozva az majd Zsitva tő, majd Zsitva-toroknak mondatik.

Itt e helyen köttetett 1606. a törökkel azon nevezetes béke, mely, mint Hammer mondja: a török iga megtörését és az ozmán hatalom süllyedését hirdető első jeladó szövegetneként tünt fel a XVII. század kezdetén Európa s az egész kereszténység előtt; mely e tekintetben nem csak Magyarország története, de a többi Európa s a török között ezentúl alakuló nemzetjogi viszonyokra nézve is a legnagyobb fontossággal bír; s bár

az eddig a publicisták és történetírók által kevésbé vétetett figyelembe, és a későbbi szembetűnőbb sikerű karlóci béke mellett egészen elfeledett: mégis a zsitvatoroki béke azon első európai nemzetjogi határkő, mely az oszmánok európai hódítása és hatalmának ne-továbbját kijelölte”.

Az első tudományos szárnypróbálgatások között kell megemlíteni irodalmi kutatásait. Nevezetesen tudósítását *Rimay János XVI. századi költő kézirati munkáiról és leveleiről*, ez is az Új Magyar Múzeumban jelent meg. A dolog érdekessége, hogy Ipolyi a családi oklevelek, régi iratok böngészése közben akadt egy kis csomag le-

vélre, amelyek során a költő-ös iratai előkerültek. Ebből az alkalmából kitűnő korképet rajzolt a Balassi-kortárs és a későbbiekben nagyhatású költő életéről és a XVII. század politikai életében betöltött szerepéről.

Megjelennek első egyháztörténeti írásai is a Családi Lapok hasábjain, így például a *Vázlatok a hazai egyházarcheológiai műemlékekről. Szent János magyar egyháza a szent-ferenczieknél Pozsonyban, s a hazánkban létező katakombák című.* Ezek a tanulmányok már nagyvonalakban kijelölik a szerző későbbi érdeklődési területeit.

A MAGYAR MYTHOLOGIA ÉS FOGADTATÁSA

Amikor a bevezetőben a legendákról szóltunk, s a legendák cáfolatának szükségéről, akkor elsősorban a *Magyar Mythologia* fogadtatása körüli eseményekre gondoltunk. A legendák ugyanis leginkább akkor születnek, ha maguk az események szemünk előtt az idők ködébe vesznek.

A *Magyar Mythológiának* eddig két kiadása volt — a másodikat kétszer nyomták —, s egy hosszabb részlet található egy néhány évvel ezelőtt megjelent válogatásban, amely „az ősi magyar hit-

világ”-ból ad ízelítőt. Beleértve ez utóbbi könyvet is, napjainkban gyakorlatilag könyvritkaság Ipolyinak ez a munkája. Az utóbbi évtizedekben monográfia terjedelmű tanulmányok láttak napvilágot a magyar népi hitvilág — régies kifejezéssel: mitológia — ősi elemeiről, melyekben — bárki ellenőrizheti — alig néhány elszórt hivatkozást találunk Ipolyi félezer oldalt is meghaladó munkájára. Pedig ha semmi mást nem tekintünk benne, csak a XIX. század közepéről származó hiteles néphit-adatokat, akkor is több figyelmet érdemelne. (Népköltési gyűjtéseiről még később szó lesz.)

Bizonyára hozzájárul e viszonylagos ismeretlenséghez az, hogy maga a könyv nehezen hozzáférhető, valamint hogy az író stílusa ma már alig olvasható. Bonyolult, németes szerkezetű, hosszú-hosszú körmondatok teszik a mai olvasó számára emészthetetlen kásahegygyé a *Mythologia* szövegét, nem is beszélve a sok jegyzetről, beszúrásról, adatról, idézetről latin és más nyelveken. Mindezek elriasztják a közrendű olvasót, de nem a filológust. (A *Magyar Mythologia* megérdemelne egy modern, filológiailag pontos — pl. a sokszor érthetetlenül rövidített hivatkozások feloldását is megadó — új kiadást!) A legendák úgy születnek,

hogy ami „olvasandó” lenne, — azt nem olvassa senki.

A másik mód, ahogy a rosszindulatú legendák születnek az, hogy akik olvasták a művet, félreértik, vagy még erősebben fogalmazva, félre akarják érteni. Véleményünk szerint ez történt Ipolyi *Mythológiájának* kritikai fogadtatásakor, pontosabban Csengery Antal bíráló megjegyzéseinek megjelenésekor. Csengery ugyanis merőben szokatlan módon, akadémiai székfoglalóként vette bonckés alá az akkor még tudományos körökben ismeretlen fiatalember munkáját, azonkívül a Budapesti Hírlap tárcasorozatában is megjelentette bíráló megjegyzéseit. Hány-

szor látjuk ma is, hogy a céhen belüli ok nélkül leszólja a kívül-állót.

Az „Ipolyinál kétségtelenül fűgőbb tollú és világosabb beszédű” Csengery Antal (1822—1880), a kivaló esszéista és közéleti polihisztor számára ez a mitológiai tanulmány csupán egyszeri kirándulás volt a néprajz, pontosabban a folklór területére. Nem állt mögötte több éves kutatómunka, mint Ipolyi mögött, de ügyesen összefoglalta az akkor induló finnugor mitológiai kutatás, név szerint M. A. Castrén munkáját (*Vorlesungen über die finnische Mythologie*. St. Petersburg, 1853.). Időtállóan kikiáltott megállá-

pítását ma szinte tudományos dogmaként kezelik: „Az összes altaji népek ősvallása azon természetkultusz volt, melyet legalsó fokon samanizmusnak neveznek. Alapjában eredetileg a magyarok ősvallása sem lehetett más, mint ezen népeké, melyek közt a nyelvrokonság ujymutatása szerint — nemzetünk legősiebb történetei szükségképpen lefolytak.” Közben Csengery mai hívei elfeledik azt, hogy a nyelvrokonság „újymutatása” a nyelvtudomány mai állása szerint nem az Altaj, hanem az Urál hegység felé mutat. Nem megyünk bele most itt „a samanizmus mint a természetkultusz legalsó foka”-szerű állítások

vallásethnológiai elemzésébe, hiszen Csengery tanulmányában az ilyenek éppúgy hemzsegek, mint ahogy Ipolyiében is megtalálhatók — mert ezek a hibák a kor tudományos állapotát tükrözik.

Csak egy jellemző részlet Csengery naiv evolucionizmusára: „... a vallásos fejlődés következő fokozatait állíthatni föl: a) nyers természetimádás; b) fetisizmus; c) szamanizmus vagyis daemonok cultusa; d) polytheizmus, mely aztán hitbölcselmi úton pantheismussá fejlődik, és végre e) monotheizmus ... A nyers természetimádást leginkább a vadász törzsek közt találjuk föl, kik rendesen a műveltség legalsóbb fokán állnak.

A fetisizmus a partlakó halász népek közt honosabb. A daemónok tisztelete végre a pásztor-nómád népeknél van leginkább elterjedve.” Majd fölényesen megállapítja, hogy: „Ipolyi úr megfordította azon rendet, melyet az emberi szellem fejlődésében tapasztalunk”, és hogy „az Ipolyi úr által fölhozott okoskodások és adatok egyaránt alaptalanok lévén, a magyar ősvallás sem lehetett monotheismus” — olvashatjuk összegyűjtött munkáinak első kötetében.

Hogy végül is mi volt a magyarok ősvallása, arra Csengery a következő meglehetősen homályos útmutatást adja: „Alapjában

nem lehetett más, mint azon húnszittya népeké, melyek a történet kezdetétől fogva ugyanazon a téreken mozogtak, honnan, hagyományaink és a legrégibb történeti nyomok szerint, őseink e földre jöttek.” Ezt már nem szokták idézni, igaz a húnszittya-magyar azonosság elvét se sokan vállalják manapság a szaktudományokban.

Csengery azonban nemcsak ezen a helyen érvel mellette finom stílusában, hanem *A scythák nemzetisége* című írásában is. Nagyon óvatos fogalmazásban olvashatunk ott a turáni népek mezopotámiai eredetéről (153.), bizonyos szkíta szavaknak a finnből való magyarázatáról (166.), sőt ugyan-

itt találhatjuk az első sumer-magyar összehasonlító szójegyzéket is (170). Azt hiszem ezekhez már nem kell semmit hozzáfűzni. Talán csak annyit, hogy harcolni kellene az általánosan elterjedt hiedelem ellen, melyet még a *Magyar Irodalmi Lexikon* is terjeszt, hogy Csengery Ipolyi művéről írt bírálatában „komoly felkészültséggel, éles logikával cáfolta meg Ipolyi tudománytalan, délibábos elképzeléseit”. Mint ahogyan az sem igaz, hogy az éles bírálat a fiatal tudós kedvét szegte volna. Ugyanis egymás után publikálta a mű néhány fejezetét és más írásait a Göttingában megjelenő német mitológiai szakfolyó-

iratban, a Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde hasábjain. Másirányú munkássága is ezután vesz lendületet, mint arról még később szó lesz.

Ez ideig a bírálót bíráltuk, forduljunk most már a mű felé. Bevezetésként hasznos lesz ismét Ortutay Gyula szavait idézni, aki talá-
lóan világította meg a mű keletkezésének történeti-társadalmi körülményeit: „... ebben az időben már az ősvallás éppúgy, mint a magyar hőseposznak a megléte egyként izgatta az egész magyar közvéleményt, nemcsak a költőket, tudósokat. A romantika kora ez, amikor szerte Európában, akár hamisítások árán is, az őskor fel-

élesztését kísérelték meg. Az Európában rokontalan magyarságot különösképp izgatta az őskor képe, a hősi előidők, Vörösmaty és előfutárai, majd Arany János is ezt a nemzeti igényt elégítet-
ték ki epikus műveikkel. A kor hát kedvezett egy nagyszabású mitológiai műnek, a közhangulat, mely még ekkor sem, Hell és Sajnovics felfedezései után sem, fogadta el feltétel nélkül a „hal-
szagú atyafiakkal”, a finnekkel vogulokkal stb. való rokonítást. Szerette volna bizonyítani a keleti rokonításokat és várt egy igényesebb tudományos művet, mely az ősmagyar hitvilágba vezet be. Ennek a közhangulatnak akart meg-

felelni a fiatal pap.” Egyetlen író vagy tudós sem tudja kivonni magát korának érzelmileg is befolyásoló társadalmi-politikai áramlatainak hatása alól, vagyis a mű valódi társadalmi igényt elégített ki. Méltatói és bírálói egyaránt elismerték, hogy ez a könyv volt szellemi kultúránk első elemző összefoglalása, amely ráadásul a teljesség igényével készült — nemhiába hasonlították Jacob Grimm német mitológiai munkájához.

S valóban, a legfontosabb e mű létrejöttében a szerző részéről annak felismerése, hogy egy ilyen nagyszabású műnek valamiképpen a nép, a magyar nép szellemi kin-

csestárát kell bemutatnia. Ma úgy mondanánk, hogy a hiedelemrendszer egészét, az elemek hálóját kell felrajzolni. A mai mitológiai kutatás azt mondja, hogy a világot, a természet jelenségeit, ősi soron a népek a *világkép* (a „hitvilág”) terminusaiban gondolják el, és a „mitoszkód” segítségével öntik elmondható szövegek formájába. Ennek megfelelően nyelvyszerűen építik fel, vagy még általánosabban mondva: a jelrendszerekhez hasonlóan. S itt a *rendszer* szón van a hangsúly, amelyben az egyes elemek csak bizonyos meghatározott elemekkel kapcsolódhatnak, és az egyes elem csak a többi elemhez való viszonyában

kap értelmet. S valóban az egész művön érezhető, hogy Ipolyi a rendszer teljességének a bemutatására törekszik. Vagyis sorra vette a mitikus alakokat, majd a növényeket, állatokat, égitesteket, természeti jelenségeket és elemeket, a gonosz és jó szellemeket, s mindenhez, amihez csak tudott, nagy összehasonlító anyagot hordott össze a rokon népektől a perzsákig. A korabeli tudományosság stílusában adatait néha kritikátlanul, s túl felületesen csoportosította, s vont le belőlük merész következtetéseket — előfordul ez manapság is a szakfolyóiratok hátsójain —, módszertanilag mégis az a helyénvaló munkájában, hogy

a hitvilágot mint összefüggő rendszert vizsgálta.

Különösen jelentős, hogy felismerte a népköltészet, a prózai hagyomány gyűjtésének jelentőségét. Ezt írta az előszóban: „... mire még ennél is inkább akarnám olvasóim s az egész magyar közönség figyelmét felhívni, az kitünőleg a nép élő emlékei, a rege, monda, mese, szokások, babona, előítéletek, különös népi kifejezések, tájszólás, közmondás, helynevek st. erélyes s kiterjedő gyűjtése s feljegyzése volna a továbbira, mi valamint egyesnek erejét fölülmúlja, úgy csak számosak folytonos s messze a nép benső rétegeibe ható figyelme és vizsgálata által

létesíthető egyedül. Csak a kevésből is mi eddig egyesek által különféle irányban történt, s miről örömmel számolok s kútfolkben, látható e munkálatok átolvasásánál, hogy azok ha nem alap, úgy bizonyára a legerősb ékkövek, melyek egész mythologiai maradványunk épületromjai legbecsesb anyagát képezik, s hogy csak egyedül általuk s nélkülök aligha vagyunk jogosítva bővebb, sőt újabb eredmények várására.”

A kútfolk felsorolásánál pedig így számol be saját gyűjteményéről: „Semmi sem állott előttem munkálatom kezdetétől fogva élénkebben, mint silány tárgy ezen kútfoinek a nép körébeni

keresése, összegyűjtése; egyrészt, hogy az eddigi szűk anyag bővítessék, másrészt, hogy annak valódi-
lag léteztét, eredetiségét saját teljes meggyőződésemmre megalapíthassam. Ösztönöztetve, már szinte az emlékektől, melyek gyermek koromból viszhangzottak, hogy azokat még feleleveníthessem, a feledtet újra felleljem, kiindultam a gyűjtésre s erre nézve az idő folytán megtettem mindent mi csak erőmből állott, saját járás-
kelés, utazásaim, tudakolásaim, barátok s ismerősök közremunkálásra felhívása által; s habár ez tíz évi fáradság s temérdek költségbe távolról sem került, mint Gaal azt gyűjteménye összeszerzéséről egy-

kor állíthatá, s bár legtöbb fáradságos lépésemnek semmi vagy csak igen csekély sikere volt, még is a kisebb részben, mit magam igyekezete és barátaim segédelmével összehozni sikerült, nem csak meglepő, új s nyomós tartalmára nézve számos részleteiben, mint azt az olvasó észreveendi, de e mellett számra nézve is a rege, mese, szokások, babonás hiedelem st. köréből három száz számot fölül halad, ide számítva, természetesen a már ismeretesek gyakran igen becses variánsait, kiegészítőbb bővebb mellékvonásokat st. Mind a mellett ennek felvételében úgy jártam el, hogy sajátimat, ott hol már hasonló kiadott a

közbelátásra volt, annak mindenkor alárendeltem, s csak hol az által az ismertetéshez kiegészítő új vagy fontos mellék vonás járult még a variánsban, hoztam fel azt mellékletül, vagy kiegészítésül, mi által ekkép a kritikai kelléknek véltem eleget tenni; ámbár már másfelül mindenki beláthatja mennyire erősültem ily találkozásoknál vizsgálatimban és ítéletem általánosb alakításában.”

Sebestyén Gyula írta a zohori lelkész gyűjtőmunkájáról és népmese gyűjteményéről: „Ipolyi és gyűjtő társai 1846 után, tehát Erdélyivel és a Kisfaludy Társaság többi gyűjtőivel egyidejűleg működve, kezdték a mesék tallózását.

Noha az ország első irodalmi intézetének felhívására a költők és írók egész gárdája látott a terhes munkához, a mesegyűjtés terén mégsem értünk el elsőrangúnak mondható sikert. A *Népdalok és Mondák* meséi közt alig akad olyan példány, amelyben a népnyelv tisztasága, a naiv elbeszélés közvetlensége és üde egyszerűsége, a hagyományos mese-szólamok természetes elhelyezkedése jelentékeny mértékben meg ne zavarthatott volna. Ipolyi mesegyűjtő gárdája számban talán fölözte a Kisfaludy Társaságét, de rátermettségben jóval alacsonyabb fokon maradt. Minden gyűjtő tudta, hogy a tudós vidéki plébánost

csak a mesék tartalma érdekli. A mesék formai bája így áldozatul esett. E hiányt Ipolyi, kinek az elbeszélőművészet finomságai iránt kevés érzéke volt, talán fölsem ismerte akkor, midőn gyűjteményeinek kiadását *Mythologiája* előszavában megígérte. Csak későbbi tanulmányai fonalán alakult ki benne az a tudat, hogy a népmesék epikai szépségei a műirodalmak prózai stíljét üdvösen befolyásolják és át is alakíthatják.”

A gyűjtés jelentős anyagot eredményezett: „Ipolyi népmeséinek kéziratai csak akkor kezdtek a feledés homályából ismét kibontakozni, midőn a Kisfaludy Társaság 1872-ben kiadta a *Magyar*

Népköltési Gyűjtemény új folyamának első két kötetét. A magyar népköltés forrásainak ezúttal tapasztalt gazdagsága a Kisfaludy Társaság keretein kívül is számos gyűjtőt munkára buzdított. Ezek közt a leglelkesebbek egyike Abafi Lajos volt, aki a népköltés ügyét 1874-ben megindított Figyelő című folyóirata programjába is fölvette. Hihetőleg Csaplár Benedek, Ipolyi legszorgalmasabb gyűjtője s a folyóirat későbbi oszlopos munkatársa volt az, aki Abafi figyelmét Ipolyi gyűjteményeire fölhívta. E gyűjtemények kéziratai 1876-ban már Abafi birtokában voltak, tőle pedig sok egyéb rendelkezésül álló anyaggal

kiegészítve és műfajok szerint is csoportosítva, kiadás végett csakhamar a Kisfaludy Társaság elé kerültek” — írta Sebestyén Gyula.

A kötetet végül Kálmány Lajos állította össze, ami 1914-ben jelent meg a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* XIII. köteteként. — (Itt említjük meg, hogy ötven évvel később és jó száz évvel a gyűjtések után a Néprajzi Múzeum kéziratárából előkerült Ipolyi gyűjteményének eredeti anyaga is, ahol ma az összes anyag háromnegyede, mintegy 775 szöveg található. Erről az anyagról mintaszerű ismertetést készített 1956-ban Kovács Ágnes, ez a pontos tartalommutató a Néprajzi Érte-

sító lapjain olvasható.) Sebestyén Gyula és mások bírálóan megjegyzik, hogy Ipolyinak kevés érzéke volt a mesék „formai bája”, nyelvezete iránt, meg hogy átírta a meséket. Erre azt felelhetjük, hogy nem ő volt az egyetlen a XIX. századi gyűjtők közül, aki mással gyűjtetett, majd pedig saját ízlése szerint átírta a szövegeket. Ezt csinálták a példaképpül választott Grimm-testvérek, ezt tette Erdélyi János, sőt az oroszok halhatatlan emlékéül mesegyűjtője A. N. Afanaszjev (1826–1871) is.

Talán egy kissé túl hosszúnak tűnik ez a kitérő, de úgy gondoltuk, Ipolyi kapcsolódása a nép-

költészethez, a folklórhoz ennyi ismertetést megérdemel. Idézzük végre őt magát, mit mond 1851 nyarának végén, amikor elkészül az első „mutatványokkal”, cikkekkel az egész mű céljairól: „Ha tehát népszerűen a munka egészét értelmezhetni és jellemezhetni szabad: az a magyar mythológia összes nyomainak összegyűjtése, vizsgálata és ennek nyomán összefüggő előállítása és jellemzése: ... Már mi a munka szerkezetét illeti. Az előbb mondatott, hogy a munkálatnak, a magyar mythológia vizsgálatánál fogva, egy teljes kritikai apparátussal ellátott adattárnak kellett lenni; mi már magával hozta mind azon sok

fárasztó, untató, de elkerülhetetlen idézeteket, s ez által a szövegnek a felelős szerző nem kisebb nehézsége, s az inkább okulni vágyó olvasó, mintsem kritizálni akaró tudós történetvizsgáló, folytonos bosszantásairai megszakítását, s ennél fogva az egész munkálatnak, egyes hosszabb vagy rövidebb kritikai jegyzetek, figyelmeztetések, s egész excursiók általi töredékes, olykor rhapsodicus voltát. — E munka azonban telve lévén új adatok s véleményekkel, s még inkább mind azok teljes felsorolásával, melyeket mások eddig bármi csekély érvényességgel erősítésül felhoztak, egyrészt azok bővebb megalapításául, másrészt

eltérő fontosabb adatok mellett meg nem állható érvényességük kimutatásául, legtöbbnyire pedig legalább eddig el nem hanyagolható adalékul felhozva, valamint ezt tőle a tárgy kritikai kelléke követelte, úgy egyiránt ama újabb állítások s nézetek megállapítását máshonnan vett vélemény erősítésekkel, s így egyiránt amazok, mint emezekre folytonos hivatkozást hű s kimerítő idézésekkel tett szükségessé, sőt ezenfelül a nehezebb vagy fontosabb helyeken egész bírálati értekezletek nyománi megállapítást, vagy csak véleményezést. Az innét támadt nehézségek tehát elkerülhetetlenek voltak, sőt nyilván szükséges és

megkévántató kellékek, amennyire egy kritikailag összeállítandó magyar mythológiai anyagról van szó” — írja az Előszóban.

Külön bevezető fejezetben szól a kútfőkről: „Amennyire egy részt szűk e tér, ha csupán szorosan vett mythológiai kútfőinkről van szó, annyira mérhetetlenül tág, ha mind azt mi tárgyunkra némikép szolgál, felsorolni akarjuk. Azért legelől is a tájékozás szükséges a megszokott e nemű felosztásokkal: a közvetlen és közvetett, élő, néma s szóbeli kútfőkre nézve. Mi már a közvetlen kútfőket illeti, ilyeneknek — minők például a hinduknál a hasta, veda s purana, a zendben az

avesta st. — a legtöbb mythológiához hasonlóan, teljes hiányával vagyunk. Azért szó csak ama másod rendű közvetett, élő, néma és szóbeli emlékekről lehetne még némileg e tekintetben; de erre nézve is az első, mint pogány templomaink, bálványok, istentiszteleti eszközök, edények, sírok, s egyéb ily emlékeinknek igen csekély, kétes vagy éppen semmi ismeretével sem bírunk, miért innét tárgyunkra is csak szűk világ derülhet; más felül amaz szóbeli előemlékek, minő maga a nyelv, különösen a régi nyelv, és sajátlag a néphagyomány, rege, monda, szokás, babonás hiedelem máris csak közvetve, leplezetten, öntu-

datlanul, többnyire elsimítva s más célra alkalmazva, mellékesen tártuk fel e nemű eredetük emléket, mintsem hogy közvetlenül kútfőül volnának vehetőek. — Azért összes kútfőink általában fő s mellékesre volnának osztályozhatók, fontosságuk szerint a következő rovatokban adhatók.” — S ezután külön részfejezetekben felsorolja a főbb forrástípusokat, amelyekből merített. Vette elsőként a történeti kútfőket vagyis a krónikákat, legendákat, emlékiratokat és az idegen, de honfoglalókkal kortárs szerzőket is átnézte (Theophilaktosz, Kinna-mosz, Jordanes, Priszkosz rétor, Ekkehard, Paulus diaconus és

mások műveinek eredeti kiadásait jegyzetelte végig).

Második csoportként említette a „néma élő emlékek”-et vagyis az akkoriban induló magyar régészet gyér emlékeit. A harmadik forráscsoport a nyelvi adatok köre. Átnézte az összes szótárakat (például Szenci Molnár Albert, Calepinus, Pápai Páriz és Kresznerics, valamint Melius Juhász és Beythe füveskönyveit).

A negyedik forráscsoportként említett „néphagyomány” felhasználásáról adott elvi indoklásait már ismertettük, idézzük most — a Kútfők c. fejezetből — egy érdekes megállapítását az összehasonlító folklorisztikai kutatások

lehetőségeiről és feladatairól: „Mi már ezen gyűjtések összeállítása vizsgálatából eredményeket illeti, első tekintetre általános találkozásuk és hasonlatuk tűnik fel, a legkülönböző, egymással éppen nem, vagy alig érintkezett népek közt épp úgy, mint a szomszédosan érintkezőknél; míg másfelől ismét mélyebb vizsgálat nyomán mindenütt eltérőbb sajátos vonások is egyiránt mutatkoznak. Mi sajátinkat illeti, azok ezen mindkét tulajdonságot osztják, egyfelől teljes hasonlatosságot mutatván az e nemű német, szláv, román, francia, olasz st. mesékkel, míg másfelől bírnak kitűnő, mély sajátos, eredeti vonásokkal is (l. már

ezt szinte Grimm által az akkor még egyedül ismert Gaal által közlött magyar mondákról fel-
említve); s amint már szinte előt-
tem is észrevétetett, s általam a leg-
mélyebb részletekig bebizonyít-
ható, sokkal élénkebben találko-
nak a többi európai népek mon-
dáinál a keletiekkel, noha ma már
ezeket csupán átdolgozott feljegy-
zésekben, mint péld. nagyobbára
az ismeretes ezer egy éjszakai elbe-
szélésekben st. bírjuk. Az összes
gyűjteményeknek általában szo-
ros vizsgálata s a mienkkeli egybe-
vetése után, valamint a szlávnak
adom benső dús tartalma s kime-
rítő sokoldalúságára nézve az
elsőséget, bár mennyire kevésbé

van is az még kiaknázva a többinél — mi kétségtelen a szláv nép ismeretes kitünőleg élénk vallási érzetéből volna magyarázandó — úgy a magyar mondában kiváló mély ősz világnézet s eredeti alap jelentkezik, különösen személysítései s jelképeire nézve.” — A felsorolt irodalom — nyugodtan mondhatjuk — felöleli a korabeli teljes magyar „folklorisztikai” irodalmat, s mint ilyen az első „folklórtörténeti” összefoglalásnak tekinthető.

Az ötödiknek előszámlált forráscsoport: a külföldi mitológiai irodalom volt. A mai olvasót méltán lepi meg rendkívül széles körű tájékozottsága. Különösen, ha eh-

hez hozzávesszük, hogy az irodalom átnézésének idején, legalábbis az idő egy részében, már egy kis falu plébánosa volt. Rendkívül tiszteletre méltó az a tudósi alázat, amely a kútfőknek és a forrásmunkáknak eme részletes felsorolásából kitűnik. Azt mondhatjuk, éppen az ötödik részfejezet alapján, hogy ő a magyar összehasonlító folklorisztika igazi megalapítója. (Elődei — Cornides Dániel és Horváth János —, akik már foglalkoztak a pogány magyarok vallásával, csak kisebb lélegzetű tanulmányokat készítettek!)

Saját komparatistikai módszeréről így írt a fejezet elején, mielőtt népek szerint sorra venné az

általa átvizsgált irodalmat: „A mennyire ez általában munkámnál kútfői tekintetbe jó, már az előszóban érintém s ezen általánosságban fogok még utóbb erre nézve vezéreszméimről számolni. Itt elől az utóbb tárgyalt néphagyományos kútfők kiegészítéséül használt e féle külföldi segéd eszközök alkalmazásbani eljárásom akarom sajátlag előadni. Ha már az összes mai tudományos vizsgálati eljárásban a párvonalazás különösen a philológiai tudományoknál kitűnő sikerrel gyakoroltatott, úgy az a mythológiai vizsgálatban mindenesetre a legtöbb sikerrel alkalmaztathatik, s ebben ismét sehol sem több eredménnyel, mint

e néphagyományos elemek tekintetében. Már fentebb érintettük a meglepő hasonlatosságot, mely ezek között mindenfelé létezik; ennek nyomán tehát éppen az egyik homályos vagy töredékesb vonásai, a másik világosb, összefüggőbb, dúsabb adataival kiegészíthetők, magyarázhatók, a sajátos eltérő kimutatható st. miért erre folytonos s kitűnő gonddal voltam. Legelől is szemügyre veendőnek véltem a vélünk mai európai lakainkban a kezdettől legközelebb érintkezett népek e nemű hagyományait.” — Ezután veszi elsőnek a szláv, majd a román, a német „népelemek magyarhoni népies hagyományait”, pontosab-

ban azoknak a kiadványoknak a felsorolását, amelyekből az összehasonlításokhoz szükséges adatokat vette.

A szomszéd népek után természetesen ő is kelet felé fordul, s megemlíti az arab *Ezeregy éjszaka* meséit, valamint Firdauszi perzsa költő *Királyok könyve* (*Sahname*) című munkáját mint elsőrendű forrásait. „Ha ezekre már szükséges volt a tekintet mai közelségünk s százados együttlakás és érintkezésnél fogva, még inkább volt az a *keletnek* (I. A. kiemelése) hol bölcsőnket keressük, e nemű nyomaira, melyekben annyi találkozás rejlik gyermek korunk ősz eszme világára nézve. Ma ugyan

kevés van ebből tudomásunkra mit biztos nyomul vehetnénk; ennek hiányában becses azonban még mindig a mi fennmaradt, s ilyennek veendő az ismeretes »ezer egy éji« mai arab feldolgozásában fenlevő mese gyűjtemény, mely eredetileg nyilván az összes keleti népek, perzsák, hinduk st. saját meséinkhez hasonló népies hagyomány, ámbár az ép úgy vesztett eredetiségéből a feldolgozás, mint a mienk érthetőségére nézve - feledékenység által. Mind a mellett a mieinknek emezekkel találkozása sokban meglepő, és dacára annak, hogy sokban már elhalványulhatott az islam előtti valódi mythosi elem, nem egyben az még

a mienkkel azonosan kimutatható lesz, mint azt a mű folytán többször s gondolom nem süketlenül megkísértettem” — idézzük még mindig a mű bevezetőjéből.

Az Ipolyival kapcsolatos rosszindulatú és megcáfolandó legendák körébe tartozik az is, hogy elfogult lett volna a perzsa vagy más „keleti” kútfőkkal kapcsolatban. A következő idézetből láthatjuk, hogy szinte megelőzve a finnugor nyelvészet nem egy eredményét, nyomatékosan hangsúlyozta az „éjszaki” népek hitvilága ismeretének szükségességét. Használta a *Kalevala* feltehetően első német fordítását, többször

idézte Lenquist *De superstitione veterum Fennorum* (Aboae, 1782.) című latin nyelvű munkáját — vajon ki olvasta vagy idézte rajta kívül azóta is a magyar kutatók közül. De szóljon ő maga: „Egy-iránt kell még egy tekintetet vetni éjszakra is, a ma ott székelő azon népre, mellyel a még felismerhető nyelvrokonságnál fogva a tudományos vizsgálat régi históriai kor előtti időkben törzs s népcsaládi rokonságba hoz, értem a Finneket. Ezt pedig annál inkább, miután körében a pogányság sokkal tartósb volt, s néhol még maig fennmaradt, és mennél dúsabb e nemű néphagyományos nyomok még újabban is e népeknél.”

Felvette a kapcsolatot Reguly Antallal is: „Az ezen kútfők után adottakból észreveendi az olvasó — hogy eltekintve amaz ős nyelvcsaládi rokonságtól is — mily becses kétségtelen találkozást tanúsító hasonlatok merültek fel a párvonalazás által. De ezen csak kezdetében lévő vizsgálat még csak most vár teljesebb eredményekre, ha majdan Regulynk munkálataiban dús gyűjteményeivel fellépend, minők tárgyunkat illetőleg, különösen a keleti finnek Voguloknál szedett népmondái st. A szerzőnek vélei egykétszeri érintkezhetési szerencséje, szíves kegyéből máris nem egy érdekes felvilágosító adalékot szolgáltatott e műnek.”

S végül méltóképpen emlékezik meg a nagy példakép munkájáról, a rá gyakorolt hatásról: „Háládatlanság volna azonban itt még Grimm Jakab nevét elhallgatni, kinek e nemű vizsgálatai eredménye, — mint a legnagyobb tekintély e téren, melyet a tudomány csak a teljes eredmény után ismer el — német mythológiai műve idézésével az olvasó minden lapon ismételve és folyamatosan fog találkozni. Grimm nemzete régiségei irodalma, nyelv-, jogtudománya és végre mythológiájára mély vizsgálatai által a legbecsesb eredményeket eszközölte, e mellett nem csak hogy mellékesen a más népekre is, mieinket sem mel-

lőzve, új világot terjesztett, de különösen, megalapította a közös vizsgálatnak egyetlen bizonyosb és célhoz vezető azon útját s menetét, melyen ma az összes tudományos vizsgálat eredményteljesen halad, s melylyel gyenge igyekezetem is azért telhetőleg lépést akart tartani, s ha e kísérlet valaha számolhatni mer arra, hogy sikerülend néki nemzete körében ez új tudományos eredményeket megalapítva, egykor még a szomszéd német külföld — az e nemű tudományos törekvések sajátlagi hazája — elébe is a nagy részlet egy kis adalékául léphetni, úgy senkinek sem volna ez méltóbban kegyébe s tiszteletére ajánlható, mint azon

férfiúnak, kinek nyomdokain haladni igyekezett, s ki nem csak mint megközelíteni vágyott eszménykép állott szerzője előtt, de ki őt lankadtsága legsúlyosb napjaiban buzdító üzenettel serkentő, s nagylelkűleg egyiránt kútfői eszközök s utalással segíteni kész és kegyes volt.”

Az elméleti jellegű Bevezetés (ahol a mitológia fogalmáról és értelmezéséről értekezik) és egy történeti — ma úgy mondanánk, etnogenezisünket tárgyaló — fejezet után rátér magának az anyagnak az ismertetésére. A tizennyolc fejezet témái sorrendben a következők: I. *Isten*. — Az *isten* név eredetét, jelentését és mitoszi össze-

függéseit tárgyalja. II. *Istenek. Szelleme*k. — A pogány magyarok kisebb istenségeiről, ártó szellem-lényeiről szól itten (Úr, Ármány, Damasek, Manó, Fene, Guta stb). Külön fejezet szól az Ördögről (III.) és más ördögszerű lényekről, s megint újabb a *Tündérek*ről (IV.). Az V.-ben az *Óriás* név nyomozását végzi el, s megpróbálja felderíteni az általa mítosznak tartott töredékek kozmogóniai értelmezését. Kiindulásában ha van is ráció, a későbbiekben az adatok sokféleségével nemigen tud mit kezdeni. Ugyanez jellemző a VI., *Hősök* című fejezetre is, ahol a hét magyar nemzetség és a nemzetségfők neveivel kapcsolatban ontja a

megalapozatlan — tegyük hozzá, ma már tudjuk, megalapozatlan — etimológiákat és névmagyarázatokat. Viszont az első kiadásnak ez a negyven oldala az első összefoglalás történeti mondáinkról.

A VII. fejezettől következően az egyes *Elemekre* (tűz, víz, föld, levegő) vonatkozó hiedelmeket, majd a VIII.-ban az *Állatok. Növények*, a IX.-ben pedig az *Égi testek, természeti tűnemények* ismeretére vonatkozó meséket, ma azt mondanánk: népi tudásanyagot foglalja össze. Innen kezdve gazdag múlt századi anyagot adó „néphit monográfiának” tekintjük Ipolyi művét, amiben ráadásul kitűnő összehasonlító adatok is találhatók

— igaz, hogy ezek a hasonlítások nem követik mai fogalmaink szerint a rendszeresség elvét. Kétségtelen azonban, hogy az Ipolyi által előszámlált elemek a hitvilág valódi elemei, a hagyományos tudás hálójának fontos csomópontjai. Való igaz — amint azt Dömötör Tekla megállapította —, hogy a magyar parasztság hiedelmeiben „néhány valóban archaikus mozzanatot is felfedezhetünk”, s ezek közül néhányra Ipolyi jól rámutatott, viszont nem tudjuk ezt minden elemről bebizonyítani. Abban viszont már nincs bírálójának igaza, hogy Ipolyi ősmagyar isteneket „konstruált”, mert bár fogalmazása néhol így is értelmez-

hető, de lényegében inkább arról van szó, hogy bizonyos szavakról feltételezi, hogy valamikor valamely szellemlény neve volt, mint ahogyan az a latin, germán vagy szláv mitológiákban oly természetes és mindennapos jelenség. Vannak mitológiai univerzálék is (nem csak nyelviek), s a magyar „mitológia” sem kivétel — nincs benne semmi különleges, még akkor sem, ha már szinte lehetetlen bizonyítani, melyik szó volt hajdan istenség neve. S végül még egy megjegyzés: Ipolyi már csak azért sem tud ősmagyar isteneket kitalálni, mert ő csak azzal foglalkozott, ami adatként benne van a rendszerben — legfeljebb a rendszer

belső rendjének általa adott újrafelépítése, a rekonstrukció volt hibás.

A X., *Világ* című fejezet a kozmogóniai nézetek, mondák és mesék ismertetését adja. A XI.-ben *Lélek. Végzet. Átok. Üdv* címek alatt a lélekhitről olvashatunk részletesen, s elmondhatjuk, hogy az ő megállapításainál lényegében ma sem tudunk többet. A XII. fejezet a *Halál utáni állapot* leírását nyújtja, igen részletesen. A XIII. a *Varázs* címet viseli, s a bűbáj, kuruzslás, igézés, ráolvasás, vajákolás fogalmaival ismerteti meg az olvasót.

Külön fejezetet szentel, ez a XIV., a *Boszorkány* alakjának, melynek megrajzolásához felhasz-

nálta az általa ismert boszorkány-
perek anyagait és saját gyűjtemé-
nyének szövegeit, s azokból bőven
idéz.

A XV. fejezet a *Papok* külön-
böző nemeinek ismertetését adja.
A táltosok, bölcsek, mágusok,
jósok, javasok és garabonciások
soroltatnak a papi rendbe — a
saját rendszerén belül ésszerű az
elgondolás: ha pogánykori val-
lásról beszélünk, akkor papoknak
is kellett lenni. Ma már tudjuk, a
táltosok nem voltak papok, külön-
ösen nem a „sámán-vallás” pap-
jai. A XVI. fejezetben a *Szent
Helyek. Oltárok. Bálványok. Jelvek*
bemutatását végzi el. Különösen
érdekes, logikusan felépített és

adatgazdag, amit *bálvány* szavunk eredetéről, ill. az adatok kultur-történeti háttéréről mond. S a vitában, hogy vajon e szavunk szláv átvétel-e vagy szókincsünk legrégebb rétegéhez tartozik-e, az ő felfogása áll közelebb az igazsághoz, s nem a *Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára* (Budapest, 1967.), amelyben „valószínűleg szláv eredetűnek” mondják.

A két utolsó fejezet a szokáskutatók számára nyújt gazdag anyagot. *Istentisztelet. Áldozat. Ünnepek. Szertartások és a Temetés* címszók alá csoportosítva mutatja be a történeti adalékokat, amelyeket összegyűjtött, s melyeket történeti sorrendben rakott egymás

mellé, ily módon szerencsés esetben kirajzolódhat a történeti folyamatosság, ha mégoly homályos képe is.

Egy néhány lapos tartalmi ismertető méltatlan egy félezer oldalt is meghaladó munkához. Minden fejezetéről részletesen kellene szólni, s akkor valószínűleg kiderülne, és a legtöbbről elmondható lenne, ami a *lidérc* címszó alatt összehordott anyagról, hogy oly teljes és olyan bőséges példákban, hogy tulajdonképpen az újabb adatok ismeretében sem találunk benne kiegészíteni vagy éppen kivetni valót. Etimológiát se Ipolyi, se mások sem tudtak adni, pedig a szó a XV. század elejétől ismert nyelvünkben, a

mai nyelvész kutatók ismeretlen eredetűnek mondják.

Diószegi Vilmos mintaszerűen alapos kutatásai után ma már jóval többet tudunk a *táltos* alakjáról, ill. a *táltos-hiedelemkör*ről. Ezért ez a címszó jóval gyengébb, mint az előbbi, de ott is olyan értékes régi adatokra hívja fel a figyelmet, hogy csak azokat magukat érdemes lenne újraértékelni. Egyáltalán nem szólt a bika-küzdelemről, meg arról az Alföldön közismert hiedelem-mondáról, hogy az embertáltos változik át bikává, csak a *táltos-lóval* kapcsolatos hagyományokat, elbeszéléseket említette.

A könyvet egy húsz sűrűn nyomtatott oldalas *Adalékok* című

fejezet zárja le. Itt kívánta kiegészíteni a már leírtakat azokkal az újabb adatokkal, amelyeket többek között a mű nyomtatása alatti időben gyűjtött. Csak egyet idézek, hogy igazi tudósi alaposságára példaként álljon itt a késő utódok előtt: „Későn veszem már szinte Castrén várva várt finn mythológiáját: Vorlesungen üb. d. finnische Mythologie, St. Petersburg 1853 (a német könyvkereskedésbe csak 1854 húsvéti vásárral jött); mit azért az illető helyeken nem használhattam . . .” — a hosszú jegyzetben sajnálattal állapította meg, hogy ez nem összefoglaló mű, hanem csak a nagy utazónak 1851-ben tartott egye-

temi előadásai, illetve a kéziratoknak a betegágyában való átjavított változata és annak kiadása. Világos e megjegyzésből, hogy Ipolyi nemcsak azonnal megszerzte ezt a finnugor mitológiai munkát — ez is mutatja mennyire nyitott volt a különböző elméletekre, s nem volt elfogult se perzsa, se más irányban —, de el is olvasta, azonnal fel is használta. (Nem hallgathatjuk el azt a megjegyzésünket, hogy egy Pétervárott megjelent könyv a következő év tavaszán már elérhető volt 1854-ben.)

Ipolyi műve a maga korában nagy hatással volt az írókra és művészekre, akkor is, vagy annak

ellenére, hogy a kritikus — tehát nem a kritika, hanem csak Csen-gery Antal — nem fogadta lelkesedéssel. Mégis azok voltak már akkor is többségben, akik megláták értékeit.

A tudományos közvélemény hamarosan igazságot szolgáltatott, mert a Magyar Tudományos Akadémia a *Magyar Mythológiát* a Marczibányi-jutalommal tüntette ki. 1858. december 15-én az Akadémia tagjai, a huszonkét szavazó közül tizenkilencen, arra szavaztak, hogy a szerzőt levelező tagjaik sorába válasszák.

Azok pedig akik a néprajz szakfolyóirata, az *Ethnographia* lapjain foglalkoztak a művel és fogad-

tatásával (sorrendben: Katona Lajos 1897-ben, Tolnai Vilmos 1923-ban és Korompay Bertalan 1956-ban), nos, a szaktudósok józanul mérlegre téve a munka eredményeit és hibáit, végül is mindannyian értékeit tartják többre. Katona Lajos például így érvelt: „Ipolyinál a tévedések különben már csak azért sem kompromittálhatják a célt, a melyet maga elé kitűzött, minthogy e célnak tulajdonképpen semmi köze sincs ahhoz, amit a művének pozitív eredményében valószínűvé tennie sikerül. Ez ugyanis csak annyi, hogy a magyarok már a keresztény vallás felvétele előtt is monotheisztikus hitrendszerek szellemi hatáskörében

élhettek, a minek szintén nagy része lehetett abban, hogy a kereszténységet aránylag elég könnyen lehetett velük elfogadtatni.”

— Ez egy nagyon fontos megállapítás, mert a legutóbbi időkben egyre sokasodnak az adatok — éppen a szovjet kutatók munkálkodásának eredményeként — arra vonatkozóan, hogy a honfoglaló magyarok elődeit, az ugor népeket erős iráni hatások érték, különösen, ami a vallásos ideológiát illeti. S ennek a hatásnak az a leglényegesebb pontja, hogy a zoroaszteri tanításokat továbbvívó szogd-manicheus térítőik vallási nézetei és a keresztény tanítások között igen sok struktúrális

hasonlóság van — nem említve most a pontos szüzsetikus megfeleléseket (pl. a világvége mítosz, mégpedig tűzőzön formájában, melyet az Ob mentén élő rokonnépek őriztek meg folklórjukban).

Tolnai Vilmos, aki Ipolyi születésének százéves fordulóján a Népirajzi Társaságban tartott megemlékezést, már pontos adatok birtokában cáfolta a legendákat — melyekről dolgozatunk elején szoltunk —, mégis ezek napjainkig szívósan tovább éltek. Mint már többen idézték — helyesen állapította meg, hogy a fiatal zohori pap megvetette a magyar honi összehasonlító mitológiakutatás alapjait, s a „kitűnően rendezett

anyag, mely nemcsak tömegénél, de minőségénél fogva is elsőrendű értékű, a jövőben is mellőzhetetlen forrása lesz a folklóre kutatóinak”.

Legutóbb, 1956-ban foglalkozott az Ipolyi—Csengery vitával Korompay Bertalan. Helyesen látja, hogy Ipolyi célja a rendszer rekonstruálása volt, de abban már nincsen igaza, hogy a rekonstruálási törekvéseket többnyire romantikus elképzelés fűti. A rendszer helyreállítása tudományos feladat — nemhiába fáradoznak a legjobb orosz kollégák évek óta fáradhatatlanul a hajdani szláv mitológia rekonstrukcióján. Korompay is elismeri a nagy mű

értékeit — példaként csak egyetlen dolgot emeljünk ki: Ipolyi sokkal bővebben merít a néphagyományból, mint Grimm, s hozzá nemcsak a magyarból, hanem a nemzetiségi szlovák anyagból is (tehette azt a Mednyánszky bárónál talált kéziratok gyűjtések ismeretében). Végül ő is Ipolyi munkájának folytatására buzdít.

S valóban — úgy érezzük — egy évszázad múltán is van mit tanulni. A *Mythologia* máig hatoló nagy érdeme, hogy a mű utolsó mondatának értelmét viszhangozzuk: ébreszti nemzeti életünk régi, már félig letűnt emlékeit.

A ZOHORI ÉVEK VÉGE

A *Magyar Mythologia* megjelenése egy csapásra ismertté tette és az irodalmi körök érdeklődésének középpontjába állította a fiatal zohori lelkészt. Természetesen hozzájárult ehhez a könyv körül kialakult vita is. A fiatal kutatót többek között felkereste az idős pannonhalmi bencés tudós, Rómer Flóris, aki leírta zohori látogatásának részleteit. Megérkezésekor Ipolyi „nem vala honn”, de édesanyja és huga fogadta a vendéget, bevezetvén a könyvtárszobába, ahol „rövid pillanatot ve-

tettünk — írja Rómer — egy falusi pap erejét majdnem meghaladó gazdag könyvtárára, és a régészetbe vágó sokféle s igen érdekes darabokat tartalmazó gyűjteményeire”. Régészeti, irodalmi, történelmi kérdésekről hosszan beszélgettek, s a látogató elámult a fiatal pap tájékozottságán, képzettségén s azon a tudatosságon, amellyel Ipolyi — mondhatjuk származása ellenére — hivatását: magyar írói voltát vállalta. Mi sem dicséretesebb — jegyzi meg Rómer —, hogy Ipolyi, aki akkor már „német és tót nyelven éppen oly könnyűséggel és szabatossággal képes értekezni, mint anyanyelvén ... magyar írónak lenni

mégis egyik legszebb büszkeségének tartotta, mert maga nem egyszer mondá: ezt vagy amazt tehetném, mint zohori pap, de mint magyar író nem tehetem”.

Ipolyi zohori élete korántsem volt holmi remetei magány. A Pálffyak ugyanis a közeli Stomfán fényes főúri házat tartottak, ahol a kor legnevesebb közéleti személyiségei rendre megfordultak. Azonkívül gyakran járt még a közeli Pozsony és Bécs könyvtáraiban. Ellentétben az elterjedt közhiedelemmel, a *Mythológiát* ért bírálat hatására nemhogy végleg abbahagyta volna tudományos vizsgálódásait, de éppen hogy a

zohori évek végén lendült igazán neki.

Az 1850-es évek második felében — tehát a *Mythologia* megjelenése utáni fél évtizedben egészen Törökszentmiklóstra kerüléséig — több mint félszáz tudományos értekezést, önálló művet és könyvismertetést írt a hazai, külföldi folyóiratokba. Németül és magyarul jelentek meg írásai a *Religió*, az *Új Magyar Múzeum*, a *Pesti Napló*, a *Magyar Sajtó*, a *Vasárnapi Újság*, a *Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, a *Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde* és az *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst* hasábjain.

Értekezett a magyar történetírás kezdeteiről, a keresztény templomi művészet esztétikájáról, a régi magyar népkönyvekről (elsőként a *Salamon és Markalf* széphistóriáról), Rimai Jánosról, Balassi Bálint barátjáról, a pozsonyi káptalan XVI. századbeli könyvtáráról, a Pálffy család díszserlegéről, a pozsonyi Szent Anna-kápolnáról, „az egyházi épületek fönntartásának és javításának kötelméről”, egyháztörténelmi irodalmunkról, a Csallóköz műemlékeiről, a magyar népmese ügyéről Gaál György (az első magyar, de német nyelvű) mesegyűjteményének megjelenése kapcsán.

Könyvismertetései közül egyre különösen érdemes felfigyelnünk.

Ez a Pesti Naplóban jelent meg a 333. és 334. számokban, névalírás nélkül, két, néprajzi kutatásunk számára alig ismert könyvről (*A Magyar Néprajztudomány Bibliográfiája* 1850–1870 c. kötetben sem találtuk nyomát), melyekben sok értékes adalék rejtőzik. Az egyiknek a címe: *Történeti emlékek a magyar nép közösségi és magán életéből a XVIII. század végéig*. Kiadják Lugossy József, Szabó Károly, Szilágyi István és Szilágyi Sándor; a másik: *Nagy-Kőrösi krónika*. Irta Balla Gergely. Jegyzetekkel és oklevéltárral ellátva kiadták Szabó Károly és Szilágyi Sándor. Kecskemét, 1856.

Tudatos feladatvállalása és tisztánlátása gyakran megnyilatkozik — egyik 1857-ben írt leveléből idézünk: „... megfogyva bár, de nem megtörve él nemzet e hazán s hogy irodalmunk a tudományosságot tekintve soha sem virágzott ennyire; de hogy e virágzás nem a kalendáriumok, néplapok, népkönyvek és regényekben s ezek prenumeratiói, előfizetési íveiben áll... de csak a tisztán tudományos munkákban...” Nemcsak látta a feladatot, de halogatás nélkül hozzálátott a munkához — ugyanabban a levélben találunk erről is tudósítást: „Magam ámbár ezen tekintetben egyet mást eddig csak közvetve szinte

mellékesen érintettem, s különösen éppen most kiadandó hazai műemlékek statisztikájában s leírásában, mit a Csallóközzel fogok megkezdeni (— mit faluról falura bejártam) minden helynek előbb illető okiratait átolvasva s az egész topographiai irodalmunknak kezdve Bél-től egész Fényesig apparátusát felhasználva; erre nézve csakugyan a jövőre sokkal nagyobb mérvben táplállok e munkára nézve szándékot.” — Ugyanott már némely előzetes eredményről is beszámol: „... például bátorkodom felhozni, hogy tavál az Alsó Csallóközt (Csallóköznek t.i. kisebb komáromi részét) a Codex Diplomaticusban (IV. tom. 3.

Vol. 443) levő nevezetes 1268-iki okirat szerint helyről helyre ekkép átvizsgáltam. S mily nevezetes az eredmény, ha csak egy jó térképen ... átmegyünk ezen okirattal; mennyire virágzóbb volt e vidék mindjárt a tatár dúlást követő korszakban is, mennyi nevezetes hely, templom és várral bírt, minek ma alig akadni egy egy pusztán nevére és romjaira. Mindenesetre alig volna gondolható valami érdekes válalat, mint Magyarországot ekkép okirataink nyomán térképezni.” — Valljuk be, hogy száz év telvén — néhány kivételt képező kötetet és megyét leszámítva — ez a munka nem valósult meg, az ilyen adattárak elen-

gedhetetlenül fontos források bármiféle történeti, s így az etnográfiai-folklorisztikai munka számára.

Világosan megfogalmazta egy ilyen munka célját *Adalék Magyarország XIII. századi helyirata és földrajzához* c. tanulmányában, amely 1857-es csallóközi műemlék-felfedező útja után készült: „A közvetlen történelmi adatokon és forrásokon kívül alig van tárgy, mely határozottabb színezetet kölcsönözhetne régi történelmünknek és mely élénkebb világot deríthetne összes művelődési, különösen pedig ethnographiai viszonyaink történeti múltjára mint régi helyiratunknak és földrajzunknak, a hazai topographia és geog-

raphia történetének, tanulmányozására.”

Csallóközi úti-képek címmel előbb magyarul a Vasárnapi Újságban, majd németül teljes tudományos apparátussal közreadta jegyzeteit a Mittheilungen der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale című szakfolyóiratban, 1858-ban. Ekkor már a pozsonyi terület „conservatora”, mai szóval úgy mondhatnánk, műemlékeinek felügyelője volt. Ezt a munkát komolyan vette, és szűkebb pátriája után a távolabbi vidékeket is bejárta Pozsonytól Szokolcáig a Fehérhegység vidékét, majd a Mátyusföld követke-

zett, azután pedig a Dunántúl került sorra. Felfedező útjainak célja azonban nem pusztán a leírás volt, de az egyházi műemlékek helyreállításának — tegyük hozzá, stílszerű vagyis hiteles restaurálásának — előmozdítása is. S valóban az ő hatására jó néhány templom, kápolna ujjáépítésére került sor. Így ma, visszatekintve az 1840-es évek végén megkezdett munkájára, elmondhatjuk, hogy ő volt a magyarországi műemlékvédelem megalapítója — még akkor is, ha az egyes egyházi műemlékek ujjáépítésére sokszor fellettéseinek tudtával, segítségével vagy pedig pénzügyi támogatásával került sor.

Német nyelvű szakcikkei, köztük a mitológiai témájúak nemkülönben, és serény „conservator”-i munkája figyelmet és elismerést keltettek nemcsak hazai felettesei, de a császári Bécs előtt is. A bécsi kormány emberei tapogatózni kezdtek, hogy vajon hajlandó volna-e egyetemi tanárságot vállalni. Előbb a bécsi majd a pesti egyetem magyar irodalom, majd pedig az összehasonlító ugoraltáji nyelvtudományi tanszékét ajánlották fel számára. Ő nem fogadta el egyik ajánlatot sem.

1860 elején az akkori egri érsek felajánlotta, hogy Ipolyi anyagi helyzetén segítsen, a nagyobb jövedelmű törökszentmiklósi paró-

kiát. Ott segédlelkész is volt, s
Ipolyi remélte, hogy több időt
szentelhet majd tudományos bú-
várkodásainak, tehát örömmel el-
fogadta az új állást. Örült azért is,
mert a császárváros szomszédsá-
gában lévő kicsi falujában és főúri
barátainak körében alig hallott
magyar szót, míg új állomáshe-
lyén, az Alföld közepén más nyel-
ven nem beszéltek, mint magyarul
s így ezen a tavaszon újra magya-
rul prédikálhatott.

TÖRÖKSZENTMIKLÓS
ÉS KONSTANTINÁPOLY

A csendes nyugat-magyarországi faluból egy nagy alföldi mezővárosba érkezett 1860 tavaszán Ipolyi, ahol tüntető és hangosan hazafias üdvözlő beszéddel fogadták. Később sem kerülhette el, hogy be ne kapcsolódjék a város társadalmi és politikai életébe. Elnöke lett az akkor alakuló „olvasó és társalgó egyletnek”.

Tovább folytatta hazai műemlék-felfedező útjait. Bejárta a felvidéki Trencsén, Liptó, Zólyom, Árva megyék, a Dunántúlon Vas, Zala és Somogy falvait. Különös

alapossággal kutatta végig a régi műemlékekben oly gazdag Szepességet. Ezek az utazások adtak alapot aztán nagyszabású tanulmányorozatához, amelyben a középkori Magyarország „műemlékeit” sorolja fel, ismerteti történetüket s akkori állapotukat.

Akadémiai székfoglalóját is 1860-ban e tárgykörben készítette *A déákmonostori XIII. századi román bazilika* címmel. A hazai archeológia megalapításának igénye csendül ki szavaiból. Az „archeológia” megindításának szükségessége, de nem a mai szűk „régészeti”, hanem egy szélesebb kultúrtörténeti értelemben használva a szót.

„A régiségtan hazai parlagain — írja a bevezetésben — megkísértve erőmet, mind annyiszor élénken és mellőzhetetlenül lépett előmbé vágya és szüksége régiségeink összes ismerete rendszeres tárgyalásának, melyet *nemzeti archeológiának* nevez az újabb tudomány, beléje foglalva a köz és magánélet régiségeit, a vallási és egyházi, a polgári és házi, az állami jog- és műrégiségeket; egyszóval mindent e téren, ami a nemzetet életében jellemzi, kezdve — hogy úgy mondjam — azon hamvedény végső cseréptöredéke sajátóságától, mely az elszántott sírhant rögével felgördül, egész a felhőkbe nyúló, magasztos fönségű gót

dómnak csúcsáig, és a hét vezér
vérszerződésének nemzetet alkotó
törvénytől, egész a nép
ajkán öntudatlanul elhangzó köz-
mondásig, meséig és sajátságos
szólamig.”

A következő években rendre
szerepel évenként egy-egy elő-
adással a Magyar Tudományos
Akadémia „ünnepélyes közülései-
ben”. 1861 decemberében az
Akadémia XX. ülésén *Magyar-
ország középkori emlékszerű építé-
szete* címmel tartott nagy sikert
aratott beszámolót. — Meg kell
itt említeni, hogy míg *Kisebb
Munkái* első kötetében a fenti cí-
men jelent meg ez a tanulmánya,
addig eredetileg, 1862-ben az

Akadémia Évkönyveinek X. kötetében *A középkori emlékszerű építészet Magyarországon* címmel; jellemző módon az a példány, amit Akadémiánk könyvtárában olvastam, még nem volt felvágva! — Igen helyesen látja, hogy „nemzeti múltunknak vannak századai, melyekből egy lap történeti feljegyzést, vagy egy sort nyelvünkön nem vagyunk képesek felmutatni; míg ugyanazon századokból magas műveltségi állapotot tanúsító számos műemléküink maradt ránk. Minden ily nemzeti műemlék elenyésztetével nyilván történetkönyvünknek egy-egy lapja szakad ki! — A legjelentékenyebb és legrégebb műemlékek

azonban, már a tárgy természeténél fogva, építészetiek”.

A dolgozat elején áttekinti az építészeti stílusokat, majd a harmadik fejezetben tér rá hazai műemlékeinkre. Sajnálatos, hogy az államalapítás idejéből alig maradt fenn valami. Felsorolja a középkori templomokat, s elismerően szól „egy hírneves külföldi műíró szavaival” a jáki templom szépségéről. Majd megállapítja, hogy a gót stílusnak, amely Franciaországban a XII., Németországban a XIII. században terjedt el, hazánkban első nyomait a XIV. században találjuk. és a „bártfai városház a gót izlés XV, századi alakjában mindazonáltal változatlanul jött át ránk, mód felett

dús és meglepő faragványrészleteivel”.

Végül annak a reményének adott kifejezést, hogy: „lesz majd azután a ki a fenntartott romnak alapfalaiból, egy megőrzött faragvány töredékéből, egy megmentett oszlopfőből, egy észrevett festménynek halvány körvonalai-
ból még rekonstruálhatja, még összeállíthatja nagy nemzeti múltunk mesteri művilágát”. — Gondoljunk csak arra, hogy éppen ez történt néhány évvel ezelőtt, amikor a budai Várban előkerültek gótikus szobrászatunk remekei. —

Folytatva művészettörténeti tárgyú tanulmányainak ismertetését, elmondható, hogy 1862-ben Kő-

zékori magyar ötvös-művek címmel tartott előadást, alcíme: *A magyar szent királyok mellszobrai és ereklyetartói*. Igen találóan írta: „A műépítészettel magával karonfogva jártak már, nevezetesen a középkorban, nem csak a szobrászat és festészet, de a kisebb művészetek is; az ötvös- és kovács-, az arany-, ezüst- és rézművesig és hímzésig. Sőt épen a középkor bámulatos és sajátos egyházépítészeti irányának sajátja, hogy minden egyéb művészetek mintegy általa feltételezve és szolgáltatásban állván, nem csak az építészeti műizléseket és műidomokat, de még az építészet külalakzatait is egész a végletekig követik.

Mert ahol egy basilika vagy dóm épült a középkorban, ott a szobrász és faragó vésője, a festő ecsetje, az ötvös kalapácsa, a hímző tűje, egyszóval minden művészet és mesterség egész a fényűzésig vetekedett díszíteni ezen magasztos műalkotmányokat.

Így történt, hogy a középkori keresztény egyházi művészetben — kezdve az oltártól egész az ajtókilincsig, a kehelytől egész a csengetyűig, minden egyházi eszköz s edény, egy szóval az összes bútort egy és ugyanazon műizlésnek és műiránynak összhangzó s egyöntetű idomában s annál fogva a mesterséget túlhaladó művészi felfogással és tervezettel készült.

Elég a műértőnek csak egy ily műnek töredékét, csak egy ily műmaradványt látnia, hogy még most is, századok múltán, szabatosan meghatározza annak működését és izlését, — annyira magán viseli minden részlet műjellegét. Ámde ez már magában nem jelent kevesebbet, minthogy minden ily mű, sőt minden ily műtöredék: egy-egy műemlék műtörténeti becsével bír!”

1863-ban *Magyarország középkori szobrászata emlékei* címmel értekezett. Mint majdnem minden tanulmányát, ezt is egy általános elméleti bevezetéssel indítja, „osztályozván a keresztény szobrászat műizléseit és megmagya-

rázván a typológiák, physiológiai és bestiáriusi ábrák, valamint a symbolikai alakzatok értelmét”. Majd korai szobrászatunk emlékeinek előszámlálását végzi el, nagy gonddal ügyelve arra, hogy lehetőleg semmi ki ne maradjon, és értelmezést is nyerjen. Idézzük példaként a következő részletet előadásából; hogyan próbálja értelmezni a tudós a legkisebb töredéket is.

„Ezen töredezett darabok megzavart értelmét s megszakított összefüggését felderítheti mindjárt a bényi XIII-dik századi monostori egyház dombor-műveinek hasonló tárgya. Rajta a középkori egyházak egyik legkedveltebb előállítását, jelvies vadászati jelenetek

világos képeit látjuk. A vadász, ívre feszítve nyilát, előtérben áll; megette a hajtó bottal, pórázon vezeti vadászebét; míg a vadász lova félre rugtat. Elül medve ágas-kodik, a távolban szaladó szarvas és nyúl látszik, köztök vadkan csörtet elő; felülről a nap, emberi arczczal képezve tekint le. Jelentése, a más hasonló jelvies domborműképnek s egykorú magyarázataik nyomán világos. A vadászat a vétkek üldözését, a vadállatok a vétkeket példázzák. A szapora nyúl volna például a bujaság; a vadkan agyarával és sörtéjével a mérséktelen gazdagság vágya és a fösვნყსég szennyessége; a szarvas ágasbogas szarvai jelentenék a ke-

vélységnek, a gőgnek szarvát s a földi bölcsességgel, mint szarvakkal való védelmet; a medve a röstség s általában a gonosznak képe volna.”

Hasonlóképpen értelmezi a XI. század végén alapított dömösi monostor töredezett dombormű maradványait. Érdekes megállapítása: „... a nemzeti és népies jellem és sajátosság befolyása a román szobrászatunkra. A két férfi sajátosságos öltönye — állapította meg a domborművekről — az akkori XIII-dik századi népviseletet ábrázolhatja. Hosszas, tág, durva zeke, felálló gallérral, minő maiglan népünk úgynevezett szürkankója. A hosszú lábbeli hasonló a szürcsizmához vagy nemez botoshoz.

A bozontos haj rövid és kerekre van nyírva; a barkó és az álszakál hiányzik, magyarosan csupán a bajusz jön elő. A magyar néposztály tehát már a XIII-dik században is borotválkozott, valamint hogy e szokás már általában divott azon korban. A műfelfogás ezen népies sajátságai eléggé jellemzik, hogy e faragványok valószínűleg közönségesebb magyar szobrász munkái.”

Érdekes idézni, ahogyan faszobrászatunk megléte mellett, legszebb középkori faszobraink német eredete ellen érvel: „... méltán előnkbe lép már a kérdés, vajjon mindezen érdekes fa-faragványművek hazai művészetünk

termékei-e? és vajjon hol és mikor, kik által készültek? Vagy pedig idegen művészek által netalán a külföldön készült s behozott műcikkék? Bizonyos, hogy a német, nevezetesen nürnbergi fa-faragó-művészet nem egy távolabbi vidéket látott el efféle műveivel Mindez könnyen feltehető volna, hahogy ezen művek hazánkban csupán egy vagy más helyre, vagy több helyek egyikét művére szorítkozhatnának. De midőn gyakran egyes vidékeken, sőt egy helyütt száz számra rúgnak csupán a maradványok is, méltán kételkedni lehet, hogy egy vagy két művész bármily korszakias és szapora tevékenysége s műhelye, tanít-

ványai és segédei egész seregével képes lett volna ezen egykorúlag mindenfelé felébredt műkedvnek s műszükségletnek megfelelni. Még kevésbé tehető fel ez, ha látjuk, hogy nem csak egyes vidékeken, mint például Szepesben és Sárosban, hol könnyen megmagyarázható okoknál fogva ezen emlékekből maig a legtöbb ránk fennmaradt; de az országnak egymástól legtávolabb fekvő vidékein is külön elterjedését s gyakorlatát találjuk egyes körökben csoportosodni. Sőt hol ezen műveknek még összefüggőbb sora vizsgálható, mint Szepesben és Sárosban, látjuk a készülések idejét jelző év-feliratokból, hogy azok a

XV-dik század második felétől fogva még jóval a XVI-dik század második felén túl is, s így tovább, mint egy századon át folyvást szólanak; minélfogva ezen faragványok készítését is alig lehetne egy-két művészre és műiskolára szorítani.”

Szívet szorítóan igazak dolgozatának utolsó mondatai és figyelemztetései: „Majd csak akkor fogjuk ezen emlékeinket is megkívánni, ha majd nem lesznek. A végső percz azonban, melyben valamit tenni kellene értök, ha nem akarjuk, hogy végleg elpusztuljanak, már itt volna. Pedig úgy látszik, hogy nekünk egyeleve, hogy még sokáig majd nem egye-

düli felismerhetetlen feladatunk ezen a téren is, azt fenntartanunk a mi őseinktől ránk maradt, miután jobbat alkotni úgy sem tudunk. Vagy végzetes-e az, hogy a mióta alkotni nem bírunk, multunk alkotmányait sem vagyunk képesek fenntartani? Ime a nemzet-fennmaradásnak, a fenntartásnak s folyvást emelkedés közös érdeke az, mely ezen fenntartását is igényli.

Mert azon nemzet, mely emlékeit veszni hagyja, azzal saját sír-emlékét készíti.”

A következő évben művészet-történeti körképének mintegy lezárásaképpen az Akadémia ünnepélyes ülésén középkori fes-

tészetünk emlékeit idézi. Előadásának középpontjában *A Szepesváraljai XIV. századi történeti falfestmény* áll.

Még 1861-ben, az Archeológiai Közlemények második kötetében jelenik meg két hosszabb tanulmánya. Az egyik a *Magyar tégláépítészeti műemlékek* címet, a másik a *Régi magyar keresztutak és Magyarország czimerének monumentális használata* címet viseli.

Ezek a tanulmányok nagy sikert arattak az akadémiai körökben. Csengery Antal is „meghajolt tudományos alkotásai előtt” és a Pesti Napló hasábjain tárcasorozatban „ismerteti és magasztalja” Ipolyi műveit.

A törökszentmiklósi lelkész hihetetlen szorgalmát és munkabírást mutatja, hogy ez alatt a rövid két esztendő alatt több mint másfél száz címszót írt a Szent István Társulat által kiadott *Egyetemes Magyar Encyclopaediába*. S tőle származik — igaz név nélkül jelent meg — az Akadémia Almanachjában az Archeológiai Bizottság alapszabálya is.

Szólnunk kell végül konstantinápolyi útjáról, melyet Mátyás király híres könyvtárának, pontosabban az oda hurcolt daraboknak a fölfedezésére és visszaszerzésére tett Kubinyi Ferenc és Henszlmann Imre társaságában. Ez korántsem volt könnyű fel-

adat a száz évvel ezelőtti Törökországban. Szerencséjükre ott tartózkodott gróf Prokesch-Osten Antal konstantinápolyi internuncius, aki nagy segítségére volt a magyar kiküldötteknek. Ő intézte el a portánál, hogy a kis felfedező csapat bebocsájtást nyerjen a Kubbe-alti (a két szó azt jelenti: kúp alatti) nevű kincstár könyvtártermébe, ahol a régi könyveket, köztük több európai kódexet is őriztek. Többszöri kérés, könyörgés, megvesztegetés és hosszú-hosszú várakozás után végre kezükbe adtak néhány régi könyvet, köztük „Csupán hat codex volt! ... Mindannyin rögtön szemünkbe ragyogott a kapcsok zománczá-

ban a magyar és a Hunyady-czimer . . . Biztosak voltunk, hogy feltaláltuk a Corvina stambuli maradványait”. Majd egy későbbi alkalommal még újabbakat, de erre az újabb alkalomra oly hosszú ideig kellett várniok, hogy közben meglátogatták Rodostót. Ipolyi misét is mondott abban a kápolnában, ahol Rákóczi fejedelem — Mikes Kelemen leveleinek tanúsága szerint — oly sokszor imádkozott.

A második látogatás alkalmával a Kösk könyvtárterem közepén egy megterített asztalon codexek nagy halmaza várta őket. Mint visszaemlékezésében Ipolyi leírta: „Legnagyobb részt becses régi XIV. és XV. századi latin, görög,

sőt kiril pergamen kézirati codexek voltak. Ezek közül nevezetesen kilencz darab ismét Mátyás király codexeinek jellegét . . . veres bársony kötést, ennek kapcsain és a képek festményeiben a magyar birodalom, valamint a Hunyadyak czimerét mutatta. Sőt egy kép Mátyás király alakját is felismerhetően mutatta.” — Nagy volt az öröm, az Akadémián is megelégedéssel és megértéssel fogadták a híreket. Igéretekből már akkor sem volt hiány, de se pénz nem gyűlt, se más hivatalos lépések nem tétettek a becses művelődéstörténeti emlékek megmentése, megszerzése érdekében. Hosszú évekig ott penészedtek a Kubbe-

alti vizes, dohos termeiben, míg végül a szultán az orosz–török háború után Magyarországnak ajándékozta a corvinákat. Mindenesetre igen tanulságosak Ipolyi jegyzetei gr. Prokesch-Osten Antal emlékezetére írt beszédében a korabeli diplomáciai és tudományszervezési állapotokról.

1861 decemberében az Akadémia rendes tagjává választotta a tevékeny férfiút, akinek szavai ma is időszerűek, és munkássága egész életében összhangban állt szavaival: „... őrizzük emlékeinket, gyűjtsük össze töredékeinket, nehogy végleg elvesszenek, s ez által is üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen, s kétesebb a jövő!”

AZ EGRI KANONOK

1863-tól mintegy fél évtizeden keresztül Eger volt működésének színhelye. Mint egri főegyház-megyei kanonok, részt kellett veyen a hatalmas és gazdag káptalani birtok gazdasági életének irányításában is. Mint legfiatalabb kanonokra sokféle, a tudományokban jártas Ipolyitól távoleső, pénzügyi, adminisztrációs feladatot bíz-
tak. Bár a terhes és fárasztó hivatali munka sok idejét elvette, mégis sokat tanult belőle — később, püspöksége idején, sok hasznát vette a gazdasági és pénzügyekben

való jártasságának. Egyik életrajzírója feljegyezte, hogy a pénzügyek intézését jelentős sikerrel vitte, bevezetvén a modern könyvitelt és átszervezte a hivatalt.

Természetesen mindemellett rendszeresen mond szentbeszédet, mint az papi kötelessége volt. Ezek közül néhány élénk visszhangot is keltett a korabeli sajtóban. Beszédei néhai könyvtárosa, Bunyitay Vincze által összeállított *Kisebb Munkái* második kötetében kerültek kiadásra.

Nem hagyta abba a tudományos munkálkodást sem az egri évek alatt. Az egyházmegye érsekének aranymiséje alkalmából emlékkötet készült — ennek

egyik szerkesztője éppen Ipolyi volt. Ő maga egy kisebb monográfiának beillő tanulmányban ismertette az egri Szent János székesegyház történetét. Ez a templom, mint az már a XII. századi okiratokból kiderül, a középkori Magyarország egyik legnagyobb és legszebb építészeti alkotása volt. Ebben az írásában Ipolyi kitűnő példát szolgáltatott arra az általa oly sokszor hangsúlyozott elvre, hogy a középkori építmények „oly szervesen vannak alkotva, hogy azoknak fennmaradt egy-két lényegesebb, habár kicsiny romrészlete méreteiből is helyre lehet állítani az egész alkotás méretét, annyira biztosan meg-

határozhatók matematikai arányai”.

Felhasználta az alkalmat, hogy egyházmegyéjén belül könnyen utazgathatott, sorra látogatta a borsodi műemlékeket és régészeti lelőhelyeket, s ezekről az utazásairól, megfigyeléseiről rendre beszámolt. Így például „a szihalmi Árpádvári magyar pogánykorinak vélt leletek”-ről, a füzesabonyi bronzkori telepről. Kiemelkedik a bélapátfalvi XIII. századi templomnak számos szép metszettel illusztrált leírása.

Beutazta Szabolcs megyét, a Nyírséget és Bodroγκözt, mindenütt a hazai román és gót stílus emlékeit kutatva. Ez időben az

Akadémia régészeti bizottságának jegyzője, valamint az Archeológiai Közlemények szerkesztője is volt.

Érdekes politikai közjáték Ipolyi életében, hogy az egri káptalan megbízására a megyei gyűléseken neki kellett képviselnie egyházát. Szerény, csendes egyénisége miatt hamar megszerették, és a mezőkövesdi kerület képviselőjévé kívánta jelölni. Ő ugyan vonakodott elfogadni ezt, de egy alkalommal átutazván a városon, a lelkes tömeg kifogta kocsijából a lovakat és „rögtönzött” gyűlésen kellett fellépnie és beszélnie. Azzal a feltétellel fogadta el a jelölést, hogy a választási előkészületek során ne legyen semmiféle erő-

szakoskodás. Jellemző a korabeli parlamentáris állapotokra, hogy miután erről az ellenzék tudomást szerzett, legott „hétországra szóló verekedést” provokált, s Ipolyi természetesen azonnal visszalépett.

Egri munkásságának idején, majd később is több alkalommal írt hosszú és alapos tanulmánynak beillő „emlékbeszéd”-eket. Ez a kor jellegzetes irodalmi s egyben tudományos műfaja volt. Ipolyi helyenként nehézkes fogalmazása ellenére is mestere volt e műfajnak. igen széles körű olvasottsága és tájékozottsága révén. (*Kisebb Munkáinak* ötödik kötetében több emlékbeszéde olvasható.) Ezek között az emlékező felolvasások

között több olyan van, amelyekben jelentős egyházférfiakkal, elődeivel foglalkozott, s így ezek nagymértékben hozzájárultak Ipolyi hivatali, vagyis egyházi előmeneteléhez, az egri kanonok gyors emelkedéséhez. 1869-ben egyházi feljebbvalója, az ország prímása kinevezte a központi papnevelde igazgatójává.

PESTI ÉVEK

Amikor Ipolyi a hatvanas évek végén Pestre került és a papi szeminárium rektora lett, akkor egyben a Szent-István Társulat alelnöki, majd a Történeti Társulat elnöki tisztségét is betöltötte, s mindkét társaságban élénk tevékenységet fejtett ki. Egész sor új dolgot, kiadványsorozatokat alapított, indított meg — vérbeli tudományszervező egyéniség volt, s közben megmaradt kutató tudósnak is. Ebben a fejezetben részletesen szólunk ilyen irányú munkásságáról.

Mint a papnevelde igazgatója, több újtást vezetett be. Mai szemmel nézve ezek pedagógiailag igen helyénvaló rendelkezések voltak — példának okáért: bevezette az egyházi régészet és műtörténet oktatását, műgyűjteményét — a festményeket és a régiségeket — a papi szeminárium folyosóin helyezte el, hogy mindenki megtekinthesse és hogy „állandó épülésül szolgáljon”. Megindította a központi épület kibővítését is, mert a régi már kicsinek bizonyult azután, hogy Ipolyi helyet adott a monarchia távoli részeiből érkezett rutén, román és galíciai görög katolikus növendékeknek.

A pesti évek idejére esnek nagy európai utazásai. Az iskolai szünidőket használta fel arra, hogy bejárja Olaszországtól egészen Angliáig a leghíresebb múzeumokat, képtárakat, egyházi gyűjteményeket. Egri kanonoki javadalma lehetővé tette, hogy értékes műkinccseket vásárolhasson. Európai tanulmányútjai erre módot adtak, és Ipolyi élt is a lehetőségekkel. Így jó néhány régi német és olasz festményt szerzett meg ekkor, ezek lettek aztán a köz számára hagyományozott Ipolyi-hagyaték legértékesebb darabjai — de erről később még szólunk.

A Szent-István Társulatot a múlt század negyvenes éveiben

alapították. Pestre kerülésével, mint a Társulat ügyvezető al-elnöke, igen aktívan kapcsolódott be a munkába. Mint egyik méltatója írta, a „Jó és olcsó könyvkiadó Társulattól” — aminek eredetileg tervezték — ő fejlesztett egy, a nemzeti életben méltó helyet elfoglaló irodalmi és tudományos intézetet, melyet anyagilag is talpra állított. Kölcsönt vett fel, amelyből tankönyveket adott ki, ezzel egyfelől azt akarta, hogy „az országban lakó minden nemzetiségek, úgymint németek, háromféle tótok, kétféle horvátok, hiencek, oláhok és rusznyákok számára” vallásos szellemű elemi iskolai tankönyvek készüljenek, másfelől

pedig, hogy ezeknek a tankönyveknek a jövedelméből tudományos kiadványokra is jusson pénz. A történeti hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy az arra rászoruló szegény gyerekeknek ingyen is osztogatták a Társulat kiadványait. — A tudomány széles körű terjesztését szolgálta az általa alapított Házi könyvtár sorozat megindítása is.

Előrelátó tudományszervezői programjának egyik pontja a történeti kútfők kiadása, ennek fel-
lendítése volt. Természetesen itt elsőbbséget élveztek az egyház-történeti források — bár ha meg-gondoljuk, ezek a középkor ide-jén majdhogynem egybeesnek a

történeti forrásokkal. Megindította a Régi Magyar Egyházi Írók Tárát (Corpus Scriptorum Ecclesiae Hungaricorum), melynek első kötetében ő maga közzétette *Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író* és pozsonyi kanonok megterésének történetét és írásainak egy nagyobbik részét. A Házi Könyvtár sorozatában szintén megjelent ez a szinte regényszerűen megírt életrajz — mert regényszerű volt Veresmarti élete önmagában véve is —, a könyvről később még szólunk. Most csak annyit, hogy jellemzően Ipolyira, ha bármilyen tárgyról ír, legyen az egy műemlék templom vagy egy alkotó egyéniség, mindig legfontosabb

feladatának tartotta, hogy felvázolja a történeti háttérét — ma úgy mondanánk a történeti-társadalmi és politikai kereteket. Jellemző, ahogy ezt az előszóban megfogalmazta: „Ezen életirat Veresmarti saját elbeszélései és feljegyzései nyomán — melyeket különösen *Megtérése Históriája* kiadatlan s ismeretlen kéziratában, és részben a bátaiakhoz írt Intő- s Tanítóleveleiben feljegyzett — ama tusák és viták legélénkebb jeleneteinek kellő közepébe helyez; ezzel egyzersmind akkori hazai vallási és nemzeti irodalomtörténetünk színvonalára emel. Szemeink előtt látjuk a küzdelmet lefolyni, halljuk a vitákat hangzani oly

élénken és részletesen, mikép ezt hasonlóan csak ritkán találjuk más emlékeinkben, ily megragadó közvetlenséggel pedig, hűséggel és bőséggel irodalmunkban párját épen nem ismerjük eddig.... Veres marti Mihály ugyanis azon nevezetes magyar hittani irodalmi iskola egyik kiváló férfia volt, melyet Pázmány Péter lángszelleme alkotott midőn vele vallása győzelmét megalapítva, ezzel egyszersmind a magyar hittani irodalmat és szónoklatot, a magyar nyelvnek írói prózáját és ékesszólását oly fényesen megalkotta.”

Még egri évei alatt, mintegy folytatva korábban kezdett történeti munkáját, szerkesztette a

Hazai Okmánytár (Codex diplomaticus patrius) sorozatát.

Ugyancsak ezekre az évekre esik, egész pontosan 1867-re, a Magyar Történelmi Társulat megalapítása, amelynek Ipolyi mintegy két évtizeden keresztül elnöke volt. Megindította és szerkesztette a Társulat folyóiratát, a Századokat. Ebben és a másik társulati közlönyben, a Magyar Történelmi Társulat lapjain rendre jelentek meg kisebb-nagyobb történelmi tanulmányai. Ezeket részletesen értékelni a történész feladata — ezért itt csak néhány nagyobb történelmi esszéjét említjük meg cím szerint, hogy lássuk a tudós pályaképének további alakulását, s ezek a tanulmányok

egyben átvezetnek az életpálya következő szakaszába, és hozzásegítenek a besztercebányai püspök és a tudománypolitikus munkásságának jobb megértéséhez.

A legértékesebb történeti tanulmányok — hogy ezekről is egy csokorban adjunk képet, mint korábban a művészettörténetiekkel tettük — mint elnöki megnyitó beszédek hangzottak el a Történelmi Társulat vándorgyűlésein.

1876-ban Rimaszombatban tartotta ülését a Társulat, ahol is Ipolyi *A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulása* címmel értekezett. A korabeli politi-

kai időszerűségből adódó finom utalásokat ma már bizonyára nem érzékeljük — a kortársak érzékeltek, legalábbis ezt mutatja az akkori nagy sajtóvisszhang —, de meglepő és tanulságos a mi számunkra is az a történeti freskó, amelyet az előadás elején felvillant a »nagy« európai nemzetek történetéből, azokról az ádáz, testvérgyilkos harcokról, amelyek a nemzeti nyelv és »nemzetegység« erőszakos megteremtésével jártak együtt. Rámutatott arra, hogy a magyar történelem nem ismer ilyen harcot. Szavai száz év múltán is megszívlelendő igazságokat mondanak ki, hiszen ha körültekintünk a világban, közvetlen kör-

nyezetünkről szólva még korántsem mondhatjuk el a költő szavaival, hogy „megálljunk, mert itt van már a Kánaán”, de idézzük őt magát: „Mi is valljuk az emberi nem egységét, és valljuk az emberi törzsek és fajok, a nemzetek és népek testvériségét. Valljuk, hogy mindnyájan a kereszténység és műveltség által egyformán világpolgárok s egy hazának hű fiai lehetünk. Egyformán testvérek vagyunk s egyenjogúak lehetünk még akkor is, ha különböző nemzetiségűek vagyunk, s a mellett is, ha nem egyikünk vagy másikunk anyanyelve az uralkodó nyelv az állami ügyvitelben. Nemzeti nemes tulajdonaikat, melyek any-

nyira diszítik, például, a nagy szláv és dicső német nemzetiségű népeinket, és melyeknek nemzetünk annyi köszön, ezek azért mindannyian épen úgy érvényesíthetők, mint egyenjogúságukat a nemzet életében és műveltségében.”

Az 1877-es társulati ülés elnöki megnyitójában *A magyar iparélet történeti fejlődését* tekintette át, és mint életrajzírója írta, „megismertette a nemzettel a hazai ipar szép fejlettségi fokát a múltban, fölfelé az okokat, melyek megnehezítik fejlődését, de egyszersmind kijelölte az utat, melyen haladva virágzásának biztosan nézhet eléje. A történelmet helyenként a bölcs

nemzetgazda váltotta föl, s ismeretei ez új körével világította meg a kérdést". Úgy gondolom, ismerősen csengenek fülünknek a következő megfogalmazások: „A közérzet és szükség, a közvélemény valamint a történet fennhangon hirdeti és követeli a socialis kérdések fölismerését, melyeket az iparnak kell megoldania . . . Hirdetnünk kell dicsőségét, hasznát, hogy munkára buzdítsunk . . . Ki kell mutatnunk, hogy mint agricol állam ipar nélkül tovább nem létezhetünk . . .” — Ipolyi bölcs előrelátását bizonyítja, hogy egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a „társadalmi kérdések” felszámolásához eljutott társadal-

munk, éppen azáltal, hogy a fejletlen agrárország erőteljesen iparosult.

Éppen száz évvel ezelőtt, 1878-ban Kassán tartotta évi ülését a Történeti Társulat. Ipolyi a helyhez megfelelő témát választott — hiszen a kassai dóm legszebb hazai gótikus emlékünks —, és a régi magyar műemlékek vizsgálatáról és fönntartásáról beszélt a tölemegszokott részletességgel és alapos tárgyismerettel. Ezekben az években, mint azt besztebányai munkálkodásának ismertetésekör majd még látni fogjuk, már nemcsak elméleti, de gyakorlati szinten is foglalkoztatta a műemlékvédelem kérdése.

Egy évvel később Erdélyben, Marosvásárhelyt, *A magyar hadtörténelem tanulmánya* címmel tartotta elnöki megnyitóját.

Történeti eszméinek természetesen volt, ma úgy mondanánk, napi politikai aktualitása, ezt nem észrevenni dőreség volna — ugyanakkor azt is el kell ismerni, hogy Ipolyi tanulmányai mindig alapos tárgyismeretről tanuskodnak, s egy-egy témában az első jelentős összefoglalásoknak tekinthetők.

Ilyen például történeti esszéinek egyik utolsó darabja, az 1886-ban megjelent *A történelem és a magyar történeti szellem* című. Ebben először foglalkozik tudományos alapossággal a „históriai”

tudat, a nemzeti tudat kialakulásának kérdésével. A történeti tudat bonyolult problémáját vizsgálva kortárs történészeink között sincs még egyetértés, jóllehet az utóbbi években jelentős kutatás folyt.

Ipolyi dolgozatának elején az általa oly alaposan ismert régi kútfők, krónikák adatait sorolta egymás mellé, hogy képet adjon a nemzeti én-tudat alakulásáról. A fejlődés egyik fokának tekinti azt, amikor kultúrtörténeti tanulmányok formájában megindul az identitásérzés tudatos építése. A következő fokozat szerinte az lenne, vagy az lesz, amikor a nemzeti öntudatot a legszélesebb körben az általános iskolai oktatás el-

terjesztésével építik tovább. Még tovább lát, amikor „kultur-egyletek” alapítását javasolja, egyfajta „közművelődési program”-ot sürget, ahogy ezt ma megfogalmazzuk.

Ipolyi a tudatos művelődés-politikus felelősségével beszélt, tervezett, cselekedett — tette ezt mint az Országos Közoktatási Tanács elnöke, mely tisztséget 1878 decemberétől kezdődően éveken át betöltötte.

BESZTERCEBÁNYAI MUNKÁSSÁGA

1871 végén érte a hír, hogy besztercebányai — ma Banská Bystrica a neve Csehszlovákiában — püspök lesz, s a következő év április 23-án szentelték fel. Az egyházmegye kormányzásán kívül elsőrendű feladatának tekintette az iskolaügyet, az ifjúság korszerű nevelésének ügyét. Ellentétben az akkor szokásos fényes beiktatási ünnepségekkel, ő akarattal néhány nappal korábban érkezett székhelyére, és csupán arról gondoskodott, hogy a város szegényeit megvendégelje, azonkívül az agg

papok alapjának nagyobb pénzösszeget adományozott. Felesleges költségek helyett Besztercebányán több iskolát alapított.

Az akkor még meglehetősen ritka leánynevelés fellendítésére „nőtanodát” létesített, ahol mai fogalmaink szerint is igen korszerű oktatás folyt, mert szakmát is tanultak a leányok. Az iskolához hímzőműhely csatlakozott, ahol más szegény sorsú nők is munkalehetőséget nyertek a miseruhák hímzésével. Falba épített márványtábla hirdette az alapítást: „A nőnevelésnek emelte e házat, mint katolikus leánytanodát, női kézimunka iskolát, nevelő intézetet, kisdédóvodát és gyermekkertet

alapjából és sajátjából Ipolyi Arnold
püspök MDCCCLXXXIII.”

A leányok iskoláján kívül a fiúk-
nak a püspöki palotában rendezett
be egy jól felszerelt asztalosmű-
helyt, ahol a műbútorasztalossgot,
díszítő és fafaragó ipart sajátították
el az ifjak. Ezek az iskolák nem-
csak a megyében, de széles e
házában az elsők között voltak,
ahol tudatos „politechnikai” ok-
tatás folyt — még korábbról
csak Sárospatakról vannak ada-
taink.

Mint tudós is tovább folytatta
kutatásait, néhány évvel új lak-
helyére való megérkezése után el-
készítette *Besztercebánya városa*
műveltségtörténeti vázlata című

tanulmányát, amelyet 1874-ben először előadás formájában olvasott fel a Magyar Történelmi Társulat Besztercebányán megtartott nagygyűlésén. Az általa írt „műveltségtörténeti tanulmányok” ma a kutató számára kitűnő adattárak, s kissé bőbeszédű stílusa ellenére is kitűnő és érdekes olvasmányok. Így például Besztercebánya kapcsán áttekintést ad a felvidéki bányavárosok keletkezéséről, a városi mesteremberek származásáról, a város és környéke nemes és német származású családjairól, végül a hetedik fejezetben a város műemlékeinek leírása következik — ennek a témának később egy nagy monográfiát szentelt.

Ipolyi, mint korábbi munkálkodásából is kitűnt, jól ismerte a történeti kútfőket, irodalmat. Ismerte Bél Mátyás *Notitia Hungariae* című művét is. Bél Mátyás besztercebányai evangélikus lelkész volt az 1700-as évek első évtizedének végén. Egy érdekes folklór adatát idézi Ipolyi, amely a XVI. század közepére vonatkozik, és a német ajkú városban a magyar nyelvű virrasztó énekekről szól. Idézzük ezt a szép régi adatot: „Hogy ekkor másképp is a magyar nyelv bizonyos nyilvános használatban és szokásban volt, tanúsítja Bél Mátyás érdekes feljegyzése a város története leírásában, mely szerint a toronyőrök kiáltása

még az ő korában is magyarul hangzott: *Szóljál virrasztó, szóljál!* — kiáltott a vigyázó a többi őröknek hajnalban. Mire a virrasztó őr egy dallamot énekelve válaszolt:

»Hajnal vagyon szép piros, hajnal,
hajnal vagyon!
Majd megvirrad, hajnal vagyon,
szép piros hajnal!«

Sokáig, midőn már ezen régi magyar őrkiáltásnak, mely más városokban is dívott, értelmét vesztek, kiálták még Besztercebánya tót poroszló őrei a toronyból:

»Szalaj, virrasztaj!« — Ilyen, és ehhez hasonló értékes adalékok

szép számmal találhatók Ipolyi műveiben — csak végig kell olvasni őket.

Másfél száz oldalon számolt be, néhány évvel később *A besztercebányai egyházi műemlékek történetéről és helyreállításáról* (1878), ezt a nagyalakú munkát több mint ötven fametszet díszíti. A hajdani szabad királyi városban már a XIII. századtól nagyszerű épületeket emeltek, köztük a régi városi templomot, melyet korábban barokk stílusban építettek újjá. Ipolyi, aki egész életében azért küzdött, hogy az egyházi műemlékek eredeti szépségükben épüljenek újjá, ebből a templomból is eltávolította az ízléstelennek tar-

tott díszítéseket. Helyesen látta és fogalmazta meg a műemlékvédelem elveit: „A műemlékek fenntartása és helyreállítása, azok ismerete és méltánylása . . . az emelkedettebb nemzeti öntudatnak, a műveltségnek és nemesebb műízlésnek igénye. Mert e műemlékek mindenkor a népek szellemi fönségének s anyagi tehetségének mérvei . . . nálunk ellenben a gondatlanság mellett a gőgös tudatlanság, s a tetszelgő álműveltség fanyar mosolyával nézik le az emlékeket . . . melyekhez hasonlót a mai czifraságaink ál- és pót-díszítményeivel nem vagyunk képesek alkotni . . . valahányszor azonban ez a népek történetében

beáll, mindenkor a nemzetek hanyatlását jelzi, melyek a mint nem képesek többé az ősök nagy alkotmányait fenntartani, tisztelni és megérteni, azonnal megszűnnek képesek lenni azok folytatására, újak alkotására.”

A beszercebányai templomban megmaradt egy gyönyörű szárnyas oltár 1504-ből — az általa alapított mesteriskola és a helybeli iparosok munkájának eredményeként az egész templomot, a szárnyas oltárt, a keresztelő kutat, a régi sírköveket, a faragott padok berakásos díszítményeit mind-mind helyreállították. Vagyis míg ő a szárnyas oltár alakjairól adott tudós leírásán, a készítő mester

(vagy mesterek) stílusának részletes elemzésén dolgozott, addig a gyakorlati munka folyt a műhelyekben — szép egysége ez az elméletnek és a gyakorlatnak. Tudatosságát, előrelátását a következő megfogalmazások is jól tükrözik, s helyel-közzel még ma is megszívlelendők figyelmeztetései: „Mert ámbár sokat író és mindent feljegyző napjainkban a jóval apróbb és jelentéktelenebb események is már feljegyeztetnek, mégis egyrészt a helyreállítás művészete is már oly tökélyre emelkedett, hogy jól helyreállított műemlékeinkben a helyreállítás részletei, a hol azok jól készültek, alig lesznek többé felismerhetők; s ezzel a mű-

vizsgálat is a jövőre megnehezítve vagy épen lehetetlenné lesz téve.”

A Besztercebányán töltött másfél évtizedben sokat tevékenykedett püspöki székvárosa javára, de legalább annyit tett az országos közügyekért is. 1880 elején lett az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnöke. A zilált pénzügyi helyzetű társaság anyagi helyzetét rövid idő alatt megerősítette, rendbe szedte. A tagok létszámát néhány év alatt több mint duplájára, kétezer fölé emelte. Világosan látta, hogy a nemzeti karakterű művészet fellendítéséhez pénzre, a művészek számára megrendelésekre, pályázatokra van szükség. Ő maga jó példával járt

elől — az általa alapított festészeti pályadíj nyertese volt Lotz Károly *Hunyadi János halála* és *Szent István* című képe.

A Társulat évi közgyűlésein tartott elnöki beszédei akkor mindig eseményszámba mentek, ma pedig adatokban gazdag tárházak a korszak képzőművészeti életét vizsgáló kutató érdeklődés számára (ezek a beszédek *Kisebb Munkái* ötödik kötetében olvashatók). Művészetpolitikai szervezőmunkájának eredményeként, az ő javaslatára jött létre a Magyar Történelmi Arcképcsarnok — ma a Nemzeti Múzeum egyik osztálya, több mint ötvenezer régi metszettel és képpel; valamint ő vetette

fel először egy hazai képzőművészeti akadémia gondolatát, amely rövidesen előbb egy Mesteriskola, majd Rajztanárképezde formájában kelt életre.

A besztercebányai munkás évek alatt, lényegében életének utolsó évtizedében, több értékes munkája jelent meg — nem lenne teljes munkásságának bemutatása, ha ezekről nem ejtenénk néhány szót.

Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. — *Korrajz a hitújítás idejéből* című munkája egyfelől a magyar irodalomtörténet, másrészt pedig a magyar reformáció-ellenreformáció kutatóinak szolgáltat érdekes adalékokat. Veresmarti megtérésének tör-

ténetét igen élményszerűen, színes, párbeszédes vitarészletek idézésével beszéli el Ipolyi, s közben bemutatja a kor társadalmi viszonyait is. Megállapítja, hogy a hitújítás hazánkban csak jóval a XV. század harmincas éveitől kezdett terjedni, Alsó-Baranyában pedig csak az 1530-as évek közepe táján „és húsz év múlva, mintegy Veresmarti születése korában már teljes virágzásban vala Tolnában úgy mint Baranyában”. Érdekes néprajzi adalék a korabeli viszonyokra a következő: „A pécsiek Tolnán át jártak a híres földvári vásárookra. Valószínűleg ott akkor már kezdtek hintegetni Kálvin felekezeti szállásadóinál az újabb tant. Décsi

Gáspár a tolnaiak prédikátora meghallván ezt, megtiltotta hiveinek, hogy szállást adjanak a Krisztus istenségét tagadó eretnekeknek. Ezek csakugyan megtagadták a pécsiektől a vendégjogot. Senki sem merte az átutazó pécsi embert szállásra fogadni. Ez akkor szokatlan nagy sértés és embertelenség vala.” — Szomorú elmondani, hogy ez még ma is előfordul.

Még egy jellemző történet — hány ilyen ismer irodalomtörténetünk?! — hogy a prédáló katonák között akad egy írástudó, aki a könyveket menti, mint drága kincset. „S a mint a meghódított helyeken Bocskai emberei a templomokat a protestánsok számára

ismét elfoglalták, beállították a prédikátorokat, isteni tiszteletet tartottak, úgy történt Nyitrán is, honnan Forgách rég kiűzte a prédikátorokat. Rhédey azért prédikátor után látott, mint Veresmarti írja, kit a várba küldhessen. Emberei Veresmartit a táborból már ismerték, s erre felhívták. Veresmartinak nem igen volt ugyan már kedve ezen nyitravári tábori prédikátorságra vállalkozni. Eszébe jutott azonban, hogy ott megtalálhatná még Bellarmin könyvét, amely szívét megsebezte, de talán meg is gyógyíthatja. Hogy ehhez és más hasonló jó könyvekhez juthasson, elfogadta a meghívást. Oda jutva fő gondja volt,

melyeket egykor uroktól küldve irtózással utasított vissza. Nem volt nehéz azokat az elhagyott vagy prédának kitett püspöki könyvek közül kihozni.”

Ipolyi a capuai püspök, Bellarmin könyve hatásának tartja Veresmarti megtérését.

Mint egyházi író, Ipolyit ebben és egy másik könyvében is, éppen az foglalkoztatta, hogy miként és miért tértek át meg vissza az egyes emberek és főúri családok a reformáció-ellenreformáció idején. *Bedegi Nyáry Krisztina* életéről szóló művében a második házasságával katolikus hitre tért fiatal főúri özvegy önéletírása és fennmaradt oklevelek alapján mond el

a korszakról érdekes kultúrtörténeti részleteket.

Néprajzi szempontból is értékes kultúrtörténeti adatokat tartalmaz Ipolyi leírása Nyáry Krisztina és Thurzó Imre főúri pompával megtartott esküvőjéről. A családi levéltárban fennmaradt korabeli feljegyzések szolgáltak Ipolyinak alapul, hogy a Trencsényből az ország másik végébe, Zemplénbe vonuló násztábor vonulását és napirendjének szabályzatát ismeresse. Rimay János, a költő volt az egyik főudvarmester a lakodalomban. A tizennégyéves leányasszonyt aranyos hintón vitték új otthonába — a hintót hat ló húzta bársonyos hámmal —, mint a nép-

mesében! — Végül hazatérve ott még öt hétig tartott a dínom-dánom, amelyben hihetetlenül nagyszámú állatot vágtak le. Jellemző Ipolyi alaposságára az apró részletek pontos leírása — ezért is idézzük újra, ezúttal egy régi, festett menyasszonyi ládáinkról szóló, 1618-as adatot: „... míg az öreg festett láda, melyek akkor különösen Olaszországban a leg-híresebb festők műveivel is diszítve, divatban voltak, az öltönyöket foglalá magába.” Sok érdekes részlet, a kultúra egésze iránti érdeklődés hatja át minden sorát — ezért is érdemes elolvasni műveit.

Az utolsó évtized jelentős művei közé számíthatjuk s tudomány-

szervezői tevékenységének is bizonyítéka az a munka, melyet az Akadémia megbízásából Fraknói Vilmossal közösen készített, rendezett sajtó alá, a *Jelentés a honfoglalás időpontjának meghatározása tárgyában*. Ez a könyv 1883-ban jelent meg, jóval megelőzve a millenniumi éveket, s tulajdonképpen azért készült, hogy az ünnepekre felkészülendő pontosan meghatározzák a honfoglalás időpontját. Pauler Gyula, Salamon Ferenc és Szabó Károly tanulmányai alapján ekkor először fogadták el a magyarok bejövete-
lének hivatalos dátumát — egész pontosan ők csak a felmerült dátumok (889, 890, 898) adta idő-

szakaszt jelölték meg a honfoglalás lehetséges időpontjául, de javaslatot nem tettek. Érdemes megjegyezni, hogy a vita azóta sem dőlt el végérvényesen — sőt napjainkban újra fellángolt a „kettős honfoglalás” elmélete körül.

Hasonlóképpen időszerű ma — amikor hosszú bolyongás után a korona a hazába visszatért — egy másik munkája: *A magyar szent korona és koronázási jelvények története és műtörténeti leírása* című, amely 1886-ban jelent meg. Bevezetőjéből idézünk: „Az Akadémia archeológiai szakbizottsága azon javaslatot terjesztette az Akadémia elé, hogy mivel a magyar szent korona eddig megjelent leírásai

s ábrái sem a valóságnak, sem a mű-
archeológiai tudomány mai állá-
sának nem felelnek meg, s e miatt
több fontos kérdést megoldat-
lanul hagynak, — vállalkoznék az
Akadémia a szent koronának mű-
vizsgálatára, annak újabb fölvéte-
lére, leírására és kiadására, kiesz-
közölve az általa e végből kikül-
dendő szakférfiak számára a meg-
kívántató engedélyt.

Az Akadémia méltányolván az
előterjesztésnek úgy nemzeti mint
tudományos műtörténeti jelentő-
ségét, a magas kormány útján a
császári és apostoli királyi Felségé-
nek, valamint az ország törvény-
hozásának engedélyét kieszközölte
hogy szakbizottsága a szent korona

s a többi koronázási jelvények vizsgálatában s fölvételében eljár-
hasson.

E bizottság tagjául Ipolyi Arnold, akadémiai igazgatósági és rendes tag elnöklete alatt: Pulszky Ferencz tiszteleti tag, Henszlmann Imre, rendes tag, Fraknói Vilmos rendes tag és Pulszky Károly, az Akadémia archeológiai bizottságának tagja s az Archeológiai Értesítő szerkesztője választattak.”

A vizsgálatra 1880. május 9-én került sor különféle hivatalos személyiségek, főrendi- és képviselőházi küldöttek, koronaőrök, miniszterek, az ország prímása jelenlétében. Az állandó fegyveres őrizet alatt végzett vizsgálat kiderít-

tette, hogy a korona régibb leírásai, a róla készített rajzok „a kellő műszaki és műtörténeti ismeret hiányában, csakugyan kevésbé feleltek meg a valóságnak”. — A szépen illusztrált kiadvány ezt a hiányt igyekszik pótolni, természetesen a mai kutató szemének a fényképet nélkülöző rajzok hitelessége meglehetősen kétes értékű. A fentiek vonatkoznak a koronázási palástra és más fennmaradt szövetdarabokra is. Érdeemes viszont itt idézni Ipolyi megfigyeléseit, mert azon kevesek közé tartozik ezekkel a megállapításai-val, akik kellőképpen hangsúlyozzák a bizánci hatást a korai magyar iparművészetre — általánosabban

a bizánci ornamentika hatását, esetleges befolyását a kora Árpád-kori magyar díszítő-hímző művészetre. (Hadd említsük meg, hogy viszont a Bizáncban készült szövetek erős közép-ázsiai hatást mutatnak — s ezt éppen a legújabb kutatások mondták ki világosan.) „Az edényben őrzött hímzett szövet, melyről a hagyomány azt tartja, hogy az az alamizsnát bőkezűen osztó Sz. Istvánnak erszényéből vagy mások szerint fővegéből való ereklje és melynek rajzát közöljük, hasonlóan bíborszöveten ugyanazon hímzési technikára mutat madár-, lomb- és *szívalakú* képzéseivel, minőt Sz. István palástján és az arra alkalmazott galléron

találunk. Érdekes még e mellett az ugyanott fenntartott, de újabban már egészen átalakított hasonló erszénynek vagy táskának szövete és hímzése, melynek ábráját közöljük. Ez is a bécsi udvari kincstárból, mint II. Mátyás neje Anna királyné ereklye-adománya jutott az illető kolostorba. Az utóbbi régibb alakjából már is kivetköztetetten el- és kinyírva átalakított és hozzá nem tartozó részletekkel újabban feldíszített táska ránk nézve itt csupán annyiban érdekes, hogy kelméje és hímzése részben hasonló régi keleti selyemkelme szövetre és cziprusi aranylemezes hímvarrásra mutat, minőt Sz. István palástján találunk.

lunk; sőt részben képei alakja és dispoziója is némi hasonlatra figyelmeztet. Egyik oldalán a kelme sűrűn van borítva rávarrott hímmel, melynek vékonyan vert vagy vont aranylemezei a selyem szíj körül vannak tekerve, mint a paláston; annyira, hogy az aljában vörösös kelme alig látszik át. A hímzés képe középen Krisztus alakját állítja elő, a mint alacsony bizanti vagy román modorú párnás trónon ül. Feje fénykörrel, mellette egyfelől a görög IC, másfelől XC (Jesus Christos) initialék jelölik. Oldalt imádkozó szent alakok állnak, a betűk szerint talán Jesaiás és Miklós. . . . A szövét, valamint a hímzés és a vi-

selet jellege a XI. századról tanúskodik.”

Ipolyi részletesen foglalkozott a többi emlékekkel is: „... s tanuságnak tartja azért az egyházi hímzés történetére nézve, a mint az ily festett minták után készült, mely ez esetben, véleménye szerint, valamely bizánci udvari festész ügyes keze által terveztetett. Felvilágosíthat továbbá a felől, hogy mikép űzték akkor a nyugati udvaroknál is a hímzést, s mennyire kifejlődött volt már e mű, hogy ily nagyobbyszerű alkotásokat tervszerű mintázattal létesítették, mint azt e kazulán és például a hasonló bambergi ugyan ezen korból származó császári paláston,

valamint egyéb más ekkori egyházi öltönyökön találjuk. Föl nem tehető ugyan azért, hogy egyszerűen a hímzéssel foglalkozó nők lettek volna képesek ily nagyobb-szerű kompozíciókat és mintatervezeteket készíteni, mint a minők a nevezettek, melyek nemcsak rajz és festészeti, műalkotási és szerkezeti tehetséget, hanem magasabb theológiai jártasságot is igényeltek, minőt e korban legfőllebb csak egyes tudós író nőknél s apáczáknál találunk. Kitűnőbb mestereknek kellett tehát szerinte az ily képhímzési mintákat készíteni.

Ennek daczára azonban az ily hímzési műemlékkel szemben,

minő koronázási palástunk s eredetileg a Gizella királyné által készített kazula, bízvást feltehető, hogy mily nagy lendület vehette már ekkor kezdetét Magyarországon is, midőn ily mesteri, sőt műbecsű drága hímzés nálunk keletkezhetett és valószínűleg készítettett is. Vajjon e mű egyenesen nálunk Magyarországon készített-e? még azért kérdés lehet melyre csak az lenne a felelet, a mit koronánk művezetét tárgyalva felhoztunk? hogy ekkor épültek és alakultak éppen az első egyházak és monostorok és hogy ezekkel együtt kellett az egyházművészet felvirágzásával már keletkezni az egyházi ékítményeknek is, az

edényeknek, öltönyöknek stb. Láttuk, mily lendületet vőn éppen ekkor Németországban, nevezetesen II. Ottó császár neje Teofánia által, kiskorú gyermeke III. Ottó helyett hosszabb uralkodása alatt, a bizánti művészet; kezdve az ötvös-, zománczműtől egészen azon egyházi szövetek és hímzések készítéséig, melyek ezen és a közel korból Németország egyházaiban máig fennmaradtak Ha már most még mindehhez hozzávesszük, hogy a Gizella által alapított veszprémi székesegyház mellett a közel Veszprém völgyében, ugyanakkor Sz. István által neje s családja üdvére egy nagyobbserű görög apáczazárda alapíttatott, mint

maig fennmaradt eredeti görög nyelvű okmányának másolata tanúsítja, alig lehet kételkednünk, hogy ezen monostor hasonló volt a bizanti királyleány, Teofánia német császárné által Németországba behozott ily zárda-intézetekhez? melyekben a bizanti udvargineceumai helyett a magasabb udvari nők, a fejedelmek leányai neveltettek és képeztek, hol az udvari etiquette és a ceremoniale taníttatott, s a császárné által behozott bizanti — mint a többi európainál jóval díszesebb és művészből — viselet és öltönyök készítették, s azok hímzése gyakoroltatott és oktattatott.” — Úgy gondoljuk, nem felesleges az

ilyenfajta kultúrtörténeti adalékok felidézése, mert a kutatás időről időre elfelejtkezik az egyszer már felfedezett, leírt és bizonyított tényekről, kulturális kapcsolódások és párhuzamok tényeiről — nevezetesen az induló állami lét stílusát oly erősen befolyásoló bizánci kultúra hatásáról, s hadd ismételjük még egyszer, Bizáncon keresztül pedig a még távolabbi, közép-ázsiai kulturális hatásokról.

IPOLYI ÖRÖKSÉGE

1886. február 18-án kelt kinevezése Nagyvárad — ma Oradea Romániában — tekintélyes és hatalmas jövedelmű püspöki székebe, az ország egyik vagy talán legjelentősebb egyházi méltóságába. Minden bizonnyal, mint korábban már annyiszor, itt, új állomáshelyén is értékes munkát végzett volna a város és egyházmegyéje számára, sajnos a gyors halál idő előtt, még ugyanazon év decemberének második napján elragadta az élektől.

Ha egész röviden akarnánk szólni Ipolyi életművéről, azt kell mondanunk: gazdag örökséget hagyott hátra. S itt az örökség szónak mindkét: a valódi és képes értelmét használhatjuk. Örökség a szónak átvitt értelmében a leírt szó, a hátrahagyott gondolatok, kinyomtatott művei, hogy csak a legfontosabbakat idézzük fel újra: *Magyar Mythologia, Veresmarti Mihály élete és munkái, A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása, A magyar szent korona és koronázási jelvények története és műtörténeti leírása, valamint Kisebb Munkáinak öt vaskos kötete, bennük a Magyar történelmi és egyháztörténeti tanulmányok*

(3. kötet), a *Műtörténeti tanulmányok* (4. kötet), a *Beszédek* (5. kötet).

A nyomtatott művek önmagukban is jelentős örökséget alkotnak, olyan hagyaték ez, amely beépült a magyar kultúra falához rakott alapokba. Mert Ipolyi többnyire olyan műveket írt, amelyek elsőek voltak a maguk nemében, valóban az első összefoglalásai egy-egy akkor induló tudományos részterületnek.

De hátrahagyott a váradi püspök egy *valódi*, nem szimbolikus örökséget is, erről kell szót ejteni befejezésül. Mint egyik életrajzírója találóan jellemezte munkásságát: „A hazai műtörténet elmélete s

irodalmi feldolgozása nem elégítette ki tettvágyát. Mint egyházának egyszerű áldozára a *Szent-László Társulat* esztergomi közgyűlésén az egyházi művészetek emeléséről programm-beszédet mondva, nem feledhette kötelességét később, mint püspök, ki műtörténeti becsű templomainak stylszerű helyreállításával is immár példát adhatott. A besztercebányai vártemplom szent Borbála kápolnája, a szent Erzsébetről elnevezett kórházi templom s annak szent Anna-kápolnája, a körmöczbányai vártemplom, a turócz-szentmártoni, privigyei és bajmóczi egyházak hirdetik műszeretetét, áldozatkészségét. Az ő bőkezűsége-

gének köszöni fővárosunk ferenczvárosi temploma első üvegfestett ablakát, melyet szent Gellért püspök emlékére hazafias ihletű feliratával följánlott. Hasonlóképpen díszes üvegfestményeket készített a budavári koronázási templom és a pozsonyi dóm számára.”

S valóban, a hazai tudományos és egyben stílszerű műemlék-helyreállítás megindítását köszönhetjük neki, de nemcsak templomok, hanem kisebb, de rendkívül értékes múzeumi tárgyak megmentését is. Idézzük most magát Ipolyit, aki már 1867-ben megfogalmazta az egyházi műgyűjtemények felállításának szükségességét:

„Ezzel, a mennyire a körülmények kívánnák és engednék, összekötve, az egyházmegyei vagy csak főmegyei székhelyeken egyházi műgyűjtemények, úgynevezett keresztény múzeumok volnának felállíthatók. Ezek tárgyait képezhetnék a netalán ezzel összeköthető székes egyházi kincstárnak vagy sekrestyének műbecsű régiségei; használaton kívül levő szentedények, ily egyházi bútorok, ruhák, képek, szobrok a megyeszerte lévő templomokból; melyek mint netalán már régebben használaton kívül helyezettek, akár letétkép, akár adományban, akár pedig kisajátítás útján, a használatra alkalmas újabb tárgyakkal való

kicserélés által, megszerezhetők volnának az egyházmegyei központi keresztény múzeumok számára. — Ezen gyűjtemények akár a székesegyházi kincstárakban és sekrestyékben, vagy csak ezekkel összefüggőleg; akár más egyházi intézetekben, a megye vagy papnövelde könyvtárai s múzeumai mellett volnának azután alkalmasan felállíthatók és berendezhetők. — És míg egyrészt általok számos romlásnak indult, pusztulásnak és elvesztésnek kitett érdekes egyházi műtárgy az enyészettől megóvatnék, addig másrészt legjobb szolgálatot tennének az egyházi műarcheológia fenebb óhajtott előadásának, valamint egyaránt pél-

dányaink az illető művészek- és kézműveseknek helyes mintákul szolgálhatnának.”

Ipolyi ez alkalommal sem maradt meg a pusztá szavaknál, mint egyik tanítványa megemlékezéséből tudjuk, értékes kép-gyűjteményének egy részét már akkor felajánlotta, amikor elhagyta Pestet, hogy elfoglalja a besztercebányai püspökséget. Czobor Béla írta: „Már húsz év előtt midőn a budapesti központi pap-nevelde tágas termeiből annak folyosóira szorult képtárának zöme mely az intézet növendékei elé tárulva, ritka dús anyagul kínálkozott a műtörténeti szemléltetésre. Nem életírói után beszélek.

Magam is ezen intézet növendéke voltam . . . Midőn a felség bizalma a fővárosból a besztercebányai püspöki székre szólította *hatvan* válogatott darabját ajánlá föl hazájának. . . . a nagylelkű ajándékozó minden zaj elkerülésével, pár sor kíséretében tett le nemzete oltárára: »Gyűjteményem — így szól a kultuszminiszterhez intézett leveleiben — az igazgatásom alatt állott pesti központi papnövelde helyiségeiben lévén kiállítva — most, midőn hivatásom más rendeltetése által a fővárosból távozom, e gyűjtemény számos becsesebb darabjait nem tartottam a változás bizonytalan esélyeinek kiteendőinek, s elhatároztam azon rég táp-

lált szándékom s óhajom teljesítését, hogy azokat az országos képtár számára felajánlom; melynek ezen gyűjtemény mintegy kiegészítésül szolgál. Örvendve azon, hogy ez által is szerencsés lehetek a hazai művelődést előmozdítani, mi életem és tanulmányaim egyik törekvése; boldognak érzem magamat, ha hazámnak tett ezen szolgálat által honfiúi kötelességemet teljesíthetem.«”

Aztán folytatta a gyűjtést mint püspök. Külföldi és belföldi útjain egyaránt mindig vásárolt valami értéket gyűjteményei számára. Ez a gyűjtemény, melynek alapjait már zohori plébános korában vetette meg, régi könyveinek,

fegyvereinek, bronz- és kőtárgyainak gyűjteményével az évek során egyre csak gyarapodott. Egri kanonok korában jelentős jövedelem felett rendelkezett, melyet jórészt műkincsek vásárlására fordított, a legkülönbélebb tárgyakat szerezte meg. Életrajzírója megjegyezte, hogy „Alig van egyházunknak liturgikus ténykedéseinél használt edénye, eszköze vagy szere, mely Ipolyi gyűjteményében néhány darabbal képviselve ne volna. Elkezdve a byzanti és kora román feszületektől, a sz. ereklyék különféle tartóin, le egész az oltár csengetyűig, ép oly gazdag sorozatot találunk Ipolyi hagyatékában, mint az egyházi öltönyök, mise-

ruhák, infulák, főpapi ékszerül szolgáló mellkeresztek és gyűrűk, hímzett albák, superpelliciumok, pallák, corporalék és puruficatoriumokból, mely utóbbiak jó részét Besztercebányán saját női-
ipariskolájában készítették.

Az ötvösművek gyűjtésénél kiváló gondot fordított régi magyar emlékeink zománczos példányaira, minőket, ha eredetiben meg nem szerezhett, sikerült másolatokban óhajtott látni műtárgyai között.” — De gyűjtött szőnyegeket, gobelineket is a festményeken kívül. Szerencséje volt a gobelinek beszerzése terén — írja az előbb idézett Czobor Béla —, „melyekből a külföldön tett utazásai alkal-

mával — és az árverésen folyton részt vevén — mintegy negyven darabot képes volt aránylag rövid idő alatt és jutányosan megszerezni. Az iparművészeti múzeum által rendezett kiállításon mindössze tizennégy gobelin volt gyűjteményéből bemutatva, melyek a XIV—XVIII. századi flandriai, olasz és francia atelier-ekből kerültek ki. Legbecsesebbek köztük kétségkívül a Kálvária jelenetét, a Szt. Pált Málta szigetén, a szt. Háromságot, a római diadalmenettet, az Antoniust és Cleopatrát, a Sába királynőjét Salamon előtt és a Krisztust a samariabeli nő társágában ábrázoló kárpitok. Textilgyűjteményének szintén értékes

darabjai közé a pompás keleti imaszőnyegek tartoznak, melyeket jobbára Erdélyben vásárolt. Nálunk a török világból reánk maradt eme keleti szőnyegek becsét, a Királyhágóntúli templomokban létezőknek, hogy ne mondjam feles száma miatt, eléggé méltányolni sem vagyunk képesek”.

Gyűjteményének legértékesebb darabjait ma az esztergomi Keresztény Múzeum és a budapesti Szépművészeti Múzeum őrzi. Lényegében e két intézmény alapjainak lerakása az ő nevéhez fűződik. A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy az ország akkori hercegprímása szintén jelentős adománnyokkal járult hozzá az alapításhoz.

De idézzük Ipolyi végrendeletét, mint a leghitelesebb forrást. A végrendelet bevezető soraiban írja:

„A Gondviselés oly viszonyok közé juttatván — mondja — hogy szükségleteimet meghaladó jövedelem felett rendelkezhettem, tanulmányos vagy fejlettebb műízlést eláruló nemzeti, egyházi és magán régiségekből oly gyűjteményt állíthattam össze, mely alkalmas hazánkban úgy a műtörténeti tanulmányoknak, mint a történeti érzéknek és a művészi ízlésnek fejlesztésére. E célból már régóta, még plébános koromban és főként később, mint gazdag egri kanonok — és nem mint szegény püspök — könyvtárat és jelenté-

keny műgyűjteményt gyűjthetem össze, amelynek bizonyos részét, hazafias sugalattól vezérelve már mint kanonok átengedtem az Országos Képtárnak, illetve a Nemzeti Múzeum régiségtárának. Ép így Egyházamnak és hazámnak s különösen a nemzeti kultúrának szentelt intézményeknek hagyományozom mindazon egyházi és egyéb gyűjteményeimet, melyeket halálom után nálam fognak találni. Ezért azt óhajtom — és merem hinni, hogy így lesz —, hogy az említett gyűjtemények megkíméltessenek mindennemű barbár eljárástól, s ne adassanak el hagyatékom egyéb részeivel, hanem ezektől elkülönítve, nemzeti

művelődésünk javára együtt maradjanak.”

Ezután felsorolta a gyűjtemény „alkatrészeit”. Az összes képzőművészeti értéket, hozzávéve a ritkaságszámba menő művészettörténeti, teológiai könyveket és hungarica könyvtárát, majd így fejezi be: „Kívánnám, hogy ezen gyűjteményem főpapi székhelyemen múzeumnak alapját képezze, és így az egyházi művészetnek s a nemzeti culturának tényezőjévé váljék. A mennyiben azonban óhajtasomat életemben állandóan nem valósíthatnám és halálom után annak valósítása nem mutatkoznék lehetségesnek; akként rendelkezem, hogy gyűjteményem

az Esztergomban, vagy Budapes-
ten külön őrrrel megalapítandó
Keresztény Múzeum alkatrészét
képezze.”

A hagyaték, ha némi viszontag-
ságok árán ugyan, a „nemzeti
cultura alkatrészévé” vált az el-
múlt évtizedek során, különösen
azóta, hogy az utóbbi években
kezdenek múzeumaink és köz-
gyűjteményeink a közművelődés,
a tömegek művelődésének helyei-
vé válni. A nemzet általános mű-
veltségi felemelkedését csak fejlett
iskolázással, a múzeumok és a
művészetek támogatásával lehet
elérni — s ezekért Ipolyi mind-
egyikért sokat, kortársai közül
messze kiválóan sokat tett. Idéz-

züik utoljára még egyszer veretesen fogalmazott okos gondolatait:

„Mert mi is azt hisszük, hogy a magyar szellem jelentékenyen eltér a többi európai népekétől, és eléggé jellemző arra, hogy önálló kifejezést is nyerjen; eléggé művelt hogy a művészetben is kifejezze magát. Egyszóval, hogy magyar művészet is legyen, mint lett magyar irodalmunk. Ha egyszer ezzel nemzeti géniuszunkhoz méltán áldoztunk, felemelkedtünk közben mindinkább a magasabb művészet összes köreibe és régióiba. Más nemzetek is csak akkor jutottak odáig, miután iskolájukat megalkották ... nekünk itt ez a

kedves föld és nép, melyet hazánknak és nemzetünknek nevezünk, az egyedüli mindenünk; ez a tér, ez a föld az, melyet mindenekelőtt és minden irányban művelnünk kell.”

Elmondhatjuk, hogy ő sokat tett; minden irányban művelte a „kedves földet”, hogy a művelés által valódi kultúra — hiszen ez a kultúra szó eredeti értelme — igazi nemzeti művelődés teremjen. Művelt, hogy művelődés sarjadjon, egy széles körű közművelődésért dolgozott.

BIBLIOGRÁFIA

Ipolyi Arnold fontosabb művei

- Tündérek a magyar ősvallásban.* Új Magyar Múzeum 1851. 589—613., 642—662.
- Adalékok a zsitvatoroki béke történetéhez.* Új Magyar Múzeum 1851/52. 148—161.
- Magyar Mythologia.* Pest, 1854., Bp. 1929.
- Báró Mednyánszky Alajos emlékezete.* Új Magyar Múzeum 1854. 199—232., (Kisebb munkái. II. 167—204.)
- Vizsgdlatok a régi magyar népkönyvek felett : Salamon és Markalf.* Új Magyar Múzeum 1855. 261—303.
- Mysteriumok maradványai hazánkban.* Új Magyar Múzeum 1858. I. 349—356.
- A magyar népmese-ügy s különösen Gádál György mesegyűjteménye.* Új Magyar Múzeum 1858. I. 413—424.
- Adalék Magyarország XIII. századi helyirata és földrajzához.* Új Magyar Múzeum 1858. I. 477—496., 535—561. Különnyomat. Pest, 1859.

- A deákmonostori XIII. századi román bazilika.*
Székfoglaló az M. T. Akadémiában. Az
MTA Évkönyvei. X. III. darab. Pest, 1860.
- Régi magyar keresztutak és Magyarország
czimerének monumentális használata.* Arche-
ológiai közlemények 1860. II. 179—186.,
(Kisebb munkái. I. 455—468.)
- A középkori szobrászat Magyarországon.*
Az MTA Évkönyvei. X. XIII. darab.
Pest, 1860.
- A középkori magyar festészet emlékeiből :*
A szepesváraljai XIV. századi történeti
falfestmény. Az MTA Évkönyvei. XI.
III. darab. Bp., 1874.
- Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író*
élete és munkái. — Korrajz a hitújítás idejé-
ből. Bp., 1875.
- A magyar nemzetegység és államnyelv történeti*
alakulása. Századok 1876. 100—134.,
Kisebb munkái. III. 1—34.
- A magyar iparélet történeti fejlődése.* Századok
1877. 138—172., (Kisebb munkái. III. 35—
100.)
- A besztercebányai egyházi műemlékek története*
és helyreállítása. Bp., 1878.

A magyar hadtörténelem tanulmánya. Századok I. 1879. 120–245., (Kisebb munkái. III. 101–226.)

Jelentés a honfoglalás időpontjának meghatározása tárgyában. (Fraknói Vilmostal közösen szerkesztette) Bp., 1883.

A történelem és a magyar történeti szellem. Századok 1885. 245–278., (Kisebb munkái. III. 227–256.)

A magyar szent korona és koronázási jelvények története és műtörténeti leírása. Bp., 1886.

Bedegi Nyáry Krisztina. 1604–1641. Magyar történeti életrajzok. Bp., 1887.

Kisebb munkái. A B. E. szerző megbízásából közrebocsátja volt könyvtárnoka, Bunyitay Vincze.

Magyar történelmi s egyháztörténeti tanulmányok. Bp., 1887. (Kisebb munkái. III. kötet.)

Műtörténeti tanulmányok. Bp., 1887. (Kisebb munkái. IV. kötet.)

Beszédek. Bp., 1888. (Kisebb munkái. V. kötet.)

Az Ipolyi Arnolddal foglalkozó irodalomból

DANIELIK JÓZSEF: Ipolyi Arnold Magyar Mythologiájának ügyében. Religió 1855. II. 28–35. sz.

CSENGERY ANTAL: Összegyűjtött munkái. Tanulmányok a magyarok ősvallásáról. Bp., 1884. I. 3–99.

PÓR ANTAL: Ipolyi Arnold váradi püspök élete és munkái vázlata. Pozsony–Budapest, 1886.

CZOBOR BÉLA: Ipolyi Arnold emlékezete. Bp., 1889.

RÉVÉSZ KÁLMÁN: Ipolyi Magyar Mythológiájáról. Irodalomtörténeti Közlemények 1892.

KATONA LAJOS: A magyar mythológia irodalma — Ipolyi Magyar Mythológiája. Ethnographia 1897. 310–320.

GYULAI ÁGOST: Ipolyi Mythologiájának sorsa. Egyetemes Philológiai Közlöny 1898.

KÁLMÁNY LAJOS (szerk.): Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. Magyar Népköltési Gyűjtemény (Új Folyam) XIII. Bp., 1914.

SEBESTYÉN GYULA: Ipolyi népmesegyűjte-

ményéről. Magyar Népköltési Gyűjtemény (Új Folyam) XIII. Bp., 1914. V—XXII. old.

GEREVICH TIBOR: Ipolyi Arnold (1823—1886) — A Szent István Akadémiában Ipolyi születésének századik évfordulóján tartott emlékbeszéd. Bp., 1923.

TOLNAI VILMOS: A Magyar Mythologia és írója (Ipolyi Arnold emlékezete). Ethnographia 1923. 24. 3—11.

KOROMPAY BERTALAN: Ipolyi és Csengery (A magyar ősvalláskutatás évfordulójára). Ethnographia 1956. 320—336.

ORTUTAY GYULA: Halhatatlan népköltészet. Bp., 1966.

DIÓSZEGI VILMOS (Szerk.): Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII—XIX. századi művekből. Bp., 1971.

KOVÁCS ÁGNES: Ipolyi Arnold folklórgyűjteménye a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteményében. Néprajzi Értesítő 1956. 38. 223—259.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó
igazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

Terjedelem: 7 (A/5) ív + 1 db melléklet

AK 1539 k 8082

HU ISSN 0133-1844

80.6811 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György